

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**UČIVO O VÝZNAMU SLOV
NA 1. STUPNI ZŠ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Miluše Míčková
Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Vedoucí diplomové práce: PaedDr. Jana Vejvodová, CSc.

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů.

V Plzni dne 25. března 2013

.....
Miluše Míčková

Poděkování

Velmi děkuji PaedDr. Janě Vejvodové, CSc., za vedení diplomové práce, její cenné podněty, rady a připomínky.

Dále bych chtěla poděkovat vyučujícím základních škol za spolupráci při realizaci výzkumu.

ÚVOD.....	2
I. TEORETICKÁ ČÁST	3
1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.....	3
1.1 Očekávané výstupy.....	3
1.2 Klíčové kompetence	5
1.3 Průřezová témata	5
2 Školní vzdělávací program	6
2.1 Rovina legislativní.....	6
2.2 ŠVP ZV v praxi	7
3 Učivo o významu slov	8
3.1 Slovo, sousloví	8
3.2 Frazémy	8
3.3 Slova významem nadřazená a slova významem podřazená	9
3.4 Slova jednoznačná a mnohoznačná	10
3.5 Slova souzvučná - homonyma	10
3.6 Slova souznačná – synonyma	11
3.7 Slova opačného významu - antonyma	12
3.8 Odborné názvy, termíny	12
3.9 Slovní zásoba.....	12
II. DIDAKTICKÁ ČÁST	15
4 Vyučovací proces	15
4.1 Vzdělávací proces.....	15
4.2 Zásady uplatňované ve vyučování českému jazyku	15
4.3 Význam slov a slovní zásoba.....	16
4.4 Didaktické postupy při výuce učiva o významu slov (podle R. Brabcové)	17
4.5 Frazeologie	22
5 Analýza učebnic	23
5.1 Význam slova. Slova nadřazená, podřazená, souřadná.	23
5.3 Slova jednoznačná. Slova mnohoznačná.....	36
5.4 Homonyma	39
5.5 Slova spisovná. Slova nespisovná. Slova citově zbarvená	40
5.6 Frazeologie	45
5.7 Celkové hodnocení učebnic.....	46
6 Výzkum	48
6.1 Metody a popis výzkumu	48
6.2 Test pro 5. ročník. Český jazyk – učivo o významu slov	49
6.3 Interpretace výsledků výzkumu.....	51
7 Pracovní listy	59
ZÁVĚR.....	76

ÚVOD

Mateřský jazyk nás provází celým životem a je naším společným kulturním dědictvím. Prostřednictvím jazyka jsme schopni vzájemného dorozumívání, vyjadřování myšlenek, názorů, pocitů, chápání pojmů atd. Jazykové vzdělání je také nutným předpokladem a základem pro vzdělávání v dalších oblastech. To se týká jak znalosti mluvnice (např. využití komparace při vyučování cizímu jazyku), tak i dostatečné slovní zásoby jedince. Pro kvalitní jazykový projev je také potřeba jisté dávky jazykového citu a používání stylisticky vhodných slov. Tyto jazykové znalosti a dovednosti si žáci osvojují v rámci učiva o významu slov.

Diplomová práce je zaměřena na učivo o významu slov na 1. stupni ZŠ. První část práce je teoretická, zabývá se očekávanými výstupy v RVP pro ZV, ŠVP a odbornými jazykovými pojmy. V didaktické části jsou popsány didaktické postupy při osvojování daného učiva atd. V další části diplomové práce se věnuji analýze čtyř řad učebnic – Nová škola, SPN, Alter a Prodos pro 2. – 5. ročník. Následuje výzkum, jehož cílem bylo zjištění úrovně znalostí tohoto učiva u žáků 5. ročníků ZŠ a následné navržení a zpracování vhodných pracovních listů k procvičení daného učiva.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

1.1 Očekávané výstupy

Předmět Český jazyk a literatura spadá v RVP ZV pod vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace a je rozdělen do tří částí:

- Komunikační a slohová výchova
- Jazyková výchova
- Literární výchova

Učivo o významu slov se vztahuje k jazykové výchově, i když dovednosti z dané jazykové oblasti pak žáci uplatňují také v komunikační a slohové výchově – např. vhodným výběrem slov v písemném i ústním projevu. Úroveň projevu ovlivňuje také slovní zásoba žáků, a ta souvisí s literární výchovou. Četba je jeden z hlavních zdrojů pro rozšíření slovní zásoby. Žáci se při hodinách literatury setkávají s nejrůznějšími texty, obohacují a rozšiřují tak svou slovní zásobu. Je tedy důležité rozvíjet u žáků čtenářskou gramotnost.

Jak je již výše zmíněno, učivo o významu slov je zařazeno do jazykové výchovy a v RVP ZV jsou konkrétně definovány očekávané výstupy pro jednotlivá období. Očekávané výstupy jsou rozděleny do dvou období – 1. období (1. – 3. ročník ZŠ) a 2. období (4. - 5. ročník ZŠ).

V 1. období jsou uvedeny tyto očekávané výstupy týkající se učiva o významu slov:
„ - porovnává významy slov, zvláště slova opačného významu a slova významem souřadná, nadřazená a podřazená, vyhledává v textu slova příbuzná“

V 2. období jsou následující očekávané výstupy:
„ - porovnává významy slov, zvláště stejného nebo podobného významu a slova vícevýznamová
- rozlišuje slova spisovná a jejich nespisovné tvary“

Konkrétní učivo vztahující se k učivu o významu slov je zde podrobněji rozepsáno pod názvem slovní zásoba. Patří sem „slova a pojmy, význam slov, slova jednoznačná a mnohoznačná, antonyma, synonyma, homonyma“¹

JAZYKOVÁ VÝCHOVA

Očekávané výstupy – 1. období

žák

- rozlišuje zvukovou a grafickou podobu slova, člení slova na hlásky, odlišuje dlouhé a krátké samohlásky
- porovnává významy slov, zvláště slova opačného významu a slova významem souřadná, nadřazená a podřazená, vyhledá v textu slova příbuzná
- porovnává a třídí slova podle zobecněného významu – děj, věc, okolnost, vlastnost
- rozlišuje slovní druhy v základním tvaru
- užívá v mluveném projevu správné gramatické tvary podstatných jmen, přídavných jmen a sloves
- spojuje věty do jednodušších souvětí vhodnými spojkami a jinými spojovacími výrazy
- rozlišuje v textu druhy vět podle postoje mluvčího a k jejich vytvoření volí vhodné jazykové i zvukové prostředky
- odůvodňuje a píše správně: *i/y* po tvrdých a měkkých souhláskách i po obojetných souhláskách ve vyjmenovaných slovech; *dě, tě, ně, ú/ů, bě, pě, vě, mě* - mimo morfologický šev; velká písmena na začátku věty a v typických případech vlastních jmen osob, zvířat a místních pojmenování

Očekávané výstupy – 2. období

žák

- porovnává významy slov, zvláště slova stejného nebo podobného významu a slova vícevýznamová
- rozlišuje ve slově kořen, část příponovou, předponovou a koncovku
- určuje slovní druhy plnovýznamových slov a využívá je v gramaticky správných tvarech ve svém mluveném projevu
- rozlišuje slova spisovná a jejich nespisovné tvary
- vyhledává základní skladební dvojici a v neúplné základní skladební dvojici označuje základ věty
- odlišuje větu jednoduchou a souvětí, vhodně změní větu jednoduchou v souvětí
- užívá vhodných spojovacích výrazů, podle potřeby projevu je obměňuje
- píše správně *i/y* ve slovech po obojetných souhláskách
- zvládá základní příklady syntaktického pravopisu

2

¹ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2013-02-01[cit. 2013-02-09]. Dostupné na: URL: < <http://www.msmt.cz/file/26995> > str. 21

² Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2013-02-01[cit. 2013-02-09]. Dostupné na: URL: < <http://www.msmt.cz/file/26995> > str. 21

1.2 Klíčové kompetence

„Klíčové kompetence představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti.“³

- Kompetence k učení
- Kompetence k řešení problémů
- Kompetence komunikativní
- Kompetence sociální a personální
- Kompetence občanské
- Kompetence pracovní

Všechny činnosti a aktivity ve vyučovacím procesu by měly směřovat k utváření a rozvíjení klíčových kompetencí. Tyto klíčové kompetence se navzájem prolínají.

V hodinách českého jazyka se nejvíce rozvíjí kompetence komunikativní a je třeba volit také vhodné vyučovací metody, didaktické prostředky a organizační formy vedoucí k rozvíjení ostatních kompetencí. Např. zařazením skupinové práce nebo práce ve dvojici do výuky rozvíjíme kompetence sociální nebo zadáním zajímavého úkolu či projektu můžeme rozvíjet kompetence k řešení problémů.

1.3 Průřezová témata

Průřezová témata reprezentují v RVP ZV okruhy aktuálních problémů současného světa a stávají se významnou a nedílnou součástí základního vzdělávání. Jsou důležitým formativním prvkem základního vzdělávání, vytvářejí příležitosti pro individuální uplatnění žáků i pro jejich vzájemnou spolupráci a pomáhají rozvíjet osobnost žáka především v oblasti postojů a hodnot.

³ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2013-02-01[cit. 2013-02-09]. Dostupné na: URL: < <http://www.msmt.cz/file/26995> > str. 11

Průřezová témata tvoří povinnou součást základního vzdělávání. Škola musí do vzdělávání na 1. stupni i na 2. stupni zařadit všechna průřezová témata uvedená v RVP ZV.“⁴

- Osobnostní a sociální výchova
- Výchova demokratického občana
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech
- Multikulturní výchova
- Environmentální výchova
- Mediální výchova

2 Školní vzdělávací program

2.1 Rovina legislativní

*„ŠVP ZV se stává povinným dokumentem, který je stanoven školským zákonem, a ředitel školy odpovídá za jeho přípravu i realizaci. Tímto vymezením je dána povinnost vytvořit v rámci státem stanovených pravidel (školský zákon, RVP ZV) vlastní vzdělávací program dané školy.“*⁵

O vzdělávacích programech RVP ZV a ŠVP ZV blíže pojednává první část Školského zákona 561/2004 Sb. - § 3, § 4 a § 5.⁶

⁴ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2013-02-01 [cit. 2013-02-10].
Dostupné na: URL: < <http://www.msmt.cz/file/26995> > str. 110

⁵ Metodický portál RVP [online]. 2009-09-21 [cit. 2013-02-10].
Dostupné na URL: < <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/G/6707/manual-.html/> > str. 8

⁶ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2004-11-19 [cit. 2013-02-10].
Dostupné na URL: < <http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon> > str. 10262-10263

2.2 ŠVP ZV v praxi

Každá základní škola vytváří na základě RVP ZV vlastní ŠVP ZV. Na webových stránkách MŠMT a Výzkumného ústavu pedagogického v Praze je dostupný dokument Doporučené učební osnovy předmětů ČJL, AJ a M pro základní školu. Jsou zde ukázky vybraných kapitol ŠVP. Cílem tohoto dokumentu je metodická podpora škol s úpravou ŠVP, realizací průřezových témat a rozvíjení klíčových kompetencí ve vyučování.

Ukázky různých strategií učitele k rozvoji jednotlivých klíčových kompetencí ve vzdělávací oblasti Český jazyk a literatura:

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence k učení:

- využívá práci s chybou v různých jazykových projevech k tomu, aby si žáci lépe uvědomili, na co se mají při učení zaměřit

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence k řešení problémů:

- zadáváním vhodných úloh zaměřených na řešení jazykových problémů vede žáky k tomu, aby si zaznamenávali důvody řešení a postup jednotlivých kroků a své záznamy využili při argumentaci a obhajobě řešení

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence komunikativní:

- navozuje různé modelové komunikační situace (komunikace se spolužákem, učitelem, ostatními dospělými), a tím vytváří příležitosti pro to, aby žáci volili vzhledem k situaci vhodné verbální i neverbální prostředky

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence sociální a personální:

- čtenářských zkušeností žáků využívá pro utváření jejich hodnotového systému;
- vytvářením vhodných příležitostí k veřejným vystoupením před spolužáky a rodiči vede žáky k získávání sebedůvěry při vystupování na veřejnosti

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence občanské:

- výběrem jazykově a obsahově hodnotných textů vede žáky k pochopení významu českého jazyka jako prvku národní identity

Strategie vedoucí k rozvoji kompetence pracovní:

- zařazováním úkolů různé obtížnosti vede žáky k efektivnímu časovému rozvržení práce⁷

⁷ Výzkumný ústav pedagogický Praha [online]. [cit. 2013-02-10].

Dostupné na URL: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/03/Doporucene-ucebni-osnovy-predmetu-CJL-AJ-a-M-pro-zakladni-skolu.pdf> > str. 11

3 Učivo o významu slov

V publikaci J. Melichara a V. Styblíka Český jazyk najdeme dvě kapitoly vztahující se k učivu o významu slov. Jsou zde vysvětleny všechny základní jazykové pojmy vztahující se k tomuto učivu. V první podkapitole jsou vysvětleny pojmy: slovo, slovní význam, sousloví, frazém, slova jednoznačná a mnohoznačná, přenesené významy. V druhé podkapitole se setkáme s pojmy: synonyma, slova citově zabarvená, antonyma, odborné názvy aj.

Vysvětlení jazykových pojmů podle J. Melichara a V. Styblíka⁸

3.1 Slovo, sousloví

Slovo je skupina hlásek (zřídka hláska jedna), která má určitý význam (v, naše, město). Významy slov zachycuje slovník. Ve slovníku lze najít poučení i o významu slov, jejichž obsah je nám neznámý (např. teritorium, mykolog, panel).

Ustálené spojení slov s jedním významem nazýváme **sousloví**. V takovýchto spojeních někdy slova zcela ztrácejí svůj původní význam a nabývají nového významu jako celek, např. kachna divoká, naučná stezka.

3.2 Frazémy

Frazémy (frazeologismy) jsou ustálená slovní spojení. Patří mezi ně ustálená přirovnání, rčení, pořekadla, přísloví a pranostiky.

Ustálená přirovnání mají většinou spojovací výraz *jako (jak)*, řidčeji *než*.
Např. (být zvědavý) jako opice, (být bledý) jako stěna, (spát) jako dudek aj.

Rčení je ustálené slovní spojení, zpravidla obrazné, jehož základem je sloveso.
Např. *vzít nohy na ramena*, *prásknout do bot* aj.

⁸ MELICHAR J., STYBLÍK V. *Český jazyk: Přehled učiva základní školy*. Vydání čtrnácté, přepracované. Praha: FORTUNA, 2005. 280 s. ISBN80-7168-892-4. s. 29 – 31, s. 33 - 34

Pořekadlo je krátké vyjádření životních zkušeností, udržované tradicí (často rýmované). Na rozdíl od rčení se tvar slovesa nemění. Např. *Dočkej času jako husa klasu. My o voze a on o koze. Já nic, já muzikant.*

Pranostika uvádí zkušenosti o přírodních jevech, obvykle o počasí (často rýmované). Např. *Na svatého Řehoře, čáp letí přes moře.*

Klasifikace frazémů podle Václava Cvrčka:

- neslovesné: *zlaté ruce* (= šikovné ruce)
- přirovnání: *spí jako dudek* (= hluboce)
- binomiál – dvoukomponentový frazém založený na opakování stejného druhu: *alfa a omega, horem dolem*
- slovesné: *mít pro strach uděláno*
- větné, které lze ještě dále rozlišovat na:
 - ▶ přísloví: *Kdo druhému jámu kopá, sám do ní padá.*
 - ▶ pranostiky: *Únor bílý, pole sílí.*
 - ▶ citáty: *Kostky jsou vrženy.*
 - ▶ dialogické frazémy: *Dobry den – Celý den, bába leze komínem.*⁹

3.3 Slova významem nadřazená a slova významem podřazená

Slovo významem nadřazené a **slovo významem podřazené** vysvětlují autoři na vztahu slov *užovka – had*. Z této dvojice má slovo *had* význam širší (slovo významem nadřazené) a slovo *užovka* význam užší (slovo významem podřazené). Dále jsou zde uvedeny dvě významové řady slov a slovních spojení se stále širším významem např. *užovka podplamatá – užovka – had – plaz – obratlovec*.

V publikaci Václava Cvrčka se setkáme s pojmy **hyponymie** (vyjadřující významový vztah nadřazeného pojmu), **hyponymie** (vyjadřující významový vztah podřazeného pojmu) a **kohyponyma** (mají mezi sebou vztah souřadnosti).¹⁰

⁹ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 76

¹⁰ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 75

3.4 Slova jednoznačná a mnohoznačná

Slova jednoznačná mají jen jeden význam. Bývají to obvykle vlastní jména (Krkonoše, Praha), zvukomalebná citoslovce (bum, břink) a odborné názvy (epidemie, zemědělství, příslovce), ale i některá jiná slova.

Slova mnohoznačná mají jeden význam základní (např. slovo oko – zrakový orgán), ostatní významy jsou druhotné. Druhotné významy vznikají často přenesením pojmenování na nějakou jinou věc na základě:

- a) podobnosti obou věcí (např. ucho jako část těla a pak také jako část nádoby) - takovému přenesení říkáme metafora;
- b) věcné souvislosti, spojitosti obou věcí (např. slovo psaní znamená jistý druh činnosti a pak i dopis, tedy i to, co touto činností vzniká) - takovému přenesení říkáme metonymie.

Václav Cvrček popisuje **polysémii** (mnohoznačnost) jako jev, kdy pro jednu formu existuje více než jeden význam a kdy spolu jednotlivé významy zpravidla souvisejí.

„Dalo by se říct, že všechna slova jsou víceznačná, protože v různých kontextech mohou nabývat různých významových odlišností. O polysémii však hovoříme u těch lexikálních jednotek, kde se jednotlivé významy začínají osamostatňovat a ustalovat – lexikalizovat. Takové významy jsou pak u příslušných forem uvedeny ve slovníku jako samostatné. Např. u lexému „mysl“ najdeme ve slovníku šest významů: 1) myšlenkový obsah, 2) konečný cíl, zaměření, 3) pochopení, cit, 4) schopnost člověka i zvířat vnímat vnější svět smyslovými orgány, 5) vědomí, rozum, 6) otáčení hřídele, motoru – technický význam.“¹¹

3.5 Slova souzvučná - homonyma

U slov **souzvučných** neboli **homonym** se jedná o mnohoznačnost zcela nahodilou. Ve skutečnosti jde o dvě slova různého původu a významu, např. *kolej* ve významu ubytovna

¹¹ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 73

pro studenty (z lat. collegium) a kolej ve významu stopa po kolu nebo vodící dráha pro kolo apod.

Podrobněji o homonymii pojednává publikace Václava Cvrčka a kol. autorů. Homonyma jsou zde rozdělena na lexikální homonyma a tvarová homonyma (tvar *metru* může být 2., 3. a 6. pád, jedn. číslo podst. jména *metr* a 3. a 6. pád, jedn. číslo podstatných jmen *metro*, *metrum*). Dále se zde setkáme s pojmy homofona (být – bít, výr – vír), homografa a paronyma (ekonomie – ekonomika).¹²

3.6 Slova souznačná – synonyma

Slova souznačná neboli **synonyma** jsou slova téhož nebo podobného významu (např. zvoní – cinká, sténá – vzdychá aj.). Slova souznačná můžeme zaměňovat, nikoliv však libovolně. Bývá mezi nimi jistý rozdíl:

- a) ve významovém odstínu, např. *dům* (jakékoliv stavení) – *chalupa* (menší stavení venkovské);
- b) v slohovém zabarvení: tak se liší slova spisovná a nespisovná (*plakat* – *bulit*, *láhev* – *flaška*); u slov spisovných pak můžeme ještě rozlišovat slova běžně používaná (*parník*, *měsíc*) a např. slova zastaralá (*parolod*) nebo slova básnická (*luna*);
- c) v citovém zabarvení: tak se liší slova bez citového zabarvení (*otec*, *matka*, *Jaroslav*, *pes*) a slova s citovým zabarvením (*tatínek*, *maminka*, *Jaroušek*, *pejsek*, *psíček*) a slova hanlivá (*psisko*, *dědek*, *barabizna* aj.).

Václav Cvrček definuje **synonymii** (souznačnost) jako sémantický vztah mezi formálně odlišnými jazykovými jednotkami, které mají téměř shodný nebo velmi podobný význam. Jednomu významu odpovídá více forem. Rozlišuje **synonymii úplnou** a **částečnou**. Uvádí, že úplná synonymie je velmi vzácná, její podmínkou je možnost záměny synonym ve všech kontextech (př. *jazykověda* – *lingvistika*, *lékařství* – *medicína*, *taky* – *těž* aj.). Běžnější je částečná synonymie, která spojuje lexémy se shodným

¹² CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 73

základním pojmovým obsahem, ale s odlišnou např. pragmatickou složkou (*být – existovat, rádio – rozhlas*).¹³

3.7 Slova opačného významu - antonyma

Slova opačného významu neboli **antonyma** jsou opakem synonym (např. *světlo – tma, pospíchat – loudat se* aj.)

V publikaci *Mluvnice současné češtiny* se autor V. Cvrček zabývá opozitností (antonymií, protikladností) podrobněji a rozlišuje dále čtyři druhy opozitnosti:

- antonymie,
- komplementarita,
- konverzivnost,
- kontextová opozita.¹⁴

3.8 Odborné názvy, termíny

Ve vyjadřování odborném používáme **odborné názvy** neboli **termíny** (*dělenec, alkaloid, kyselina sírová, přísudek holý* aj.). Termíny jsou slova s přesným významem, v určitém oboru jednoznačná (*alkaloid* v chemii, *podmět* v jazykovědě aj.). Nemají nikdy citové zabarvení a slouží jen k vyjádření věcného významu. Soubor odborných názvů určitého oboru (např. chemie) tvoří jeho **odborné názvosloví** neboli **terminologii**.

3.9 Slovní zásoba

Slovní zásoba českého jazyka se rozvíjí a obohacuje různými způsoby:

1. tvořením nových slov – odvozováním předponami a příponami (*prahory, horník*), skládáním kořenů nebo slov (*horolezec, velehory*) a zkracováním několikaslovných pojmenování (OSN /**O**rganizace spojených **n**árodů/);

¹³ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 74

¹⁴ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 74

2. užitím starého slova v novém významu (např. slovo *letišťe* pojmenovávalo nejprve jen prostranství pro přistávání a vzletání letadel, dnes se užívá také k označení široké pohovky);
3. spojením známých slov v sousloví (např. *bramborový salát*, *propisovací tužka*);
4. převzetím cizího slova s novou skutečností (*televize*, *hokej*, *internet*, *ombudsman*).

„Slovní zásobu (lexikon) jazyka tvoří souhrn všech jeho lexémů. Jejich počet nelze přesně zjistit, neustále se mění. Určitou představu o velikosti lexikonu podávají velké výkladové slovníky, které pro současnou češtinu bohužel nejsou k dispozici. Nejrozsáhlejší výkladový slovník češtiny, *Příruční slovník českého jazyka z let 1935 - 1957*, obsahuje 250000 heslových slov. Odhaduje se, že **aktivní individuální slovník** (slovní zásoba, kterou člověk užívá ve všech svých mluvených i psaných projevech) tvoří zhruba 5000 – 10000 slov, **pasivní individuální slovník** (to je slovní zásoba, které člověk rozumí, ale aktivně ji neuvžívá) je asi 40000 slov. Tyto odhady jsou velmi přibližné, protože u každého člověka rozsah jeho lexikonu ovlivňuje řada faktorů, např. vzdělání, profese, nářeční původ, věk apod.

Centrum slovní zásoby každého jazyka tvoří tzv. **jádro**. K tomu patří slova, která se užívají v základní komunikaci v běžném životě (např. *chléb*, *muž*, *dcera*, *den*, *já*, *mít*). Tato slova patří k nejstarším a téměř neměnným jednotkám lexikonu. Ze synchronního hlediska jsou to slova nemotivovaná, neutrální, mají vysokou frekvenci výskytu a jsou zpravidla krátká.

Periferii slovní zásoby tvoří naopak slova, která jsou málo používaná a málo frekventovaná, např. slova zastarávající: *hudec*, *zlíbit se*; nebo termíny používané úzkým okruhem odborníků: *gnom*, *gonorea*, *kryoskopie*.¹⁵

¹⁵ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 76-77

Vrstvy slovní zásoby

V. Cvrček ve své publikaci popisuje řadu vrstev slovní zásoby češtiny vztahujících se také k individuálnímu lexikonu každého člověka. Vedle neutrálního lexikonu, používaného víceméně všemi mluvčími, zmiňuje dále:

- **dětskou mluvu** (*papat, hajat*),
- **mládežnickou a studentskou mluvu a slang** (*týpek, roštěnka, fotřík, říd'a*),
- profesní mluvu (*pacoš – pacient, kajzr – císařský řez, regl – regulátor* apod.),
- na pomezí mezi **slangem** a **argotem** (utajovaná mluva určité skupiny) je např. mluva uživatelů drog (*koks, sníh – kokain, být na tripu – být ve stavu po užití halucinogenů*).

Z časového hlediska rozlišujeme:

- **archaismy**: slova, která se přestávají používat (např. *vyňatá slova* – dnes: vyjmenovaná, *čutat* – kopat do míče aj.),
- **historismy**: pojmenování zaniklých historických skutečností (např. *groš, rychtář, pětiletka* aj.),
- **neologismy**: slova, která jsou nově užívána a jako nová pocíťována (např. *mobil, esemeska, personalista* aj.).

Dále do lexikonu patří výrazy z nářečí, tzv. **dialektismy** (*pole – role, les – hora* aj.), **regionalismy**, **čechismy** a **moravismy** (např. *sodovka – sifon, vesnice – dědina* aj.). V individuální slovní zásobě mohou existovat slova vytvořená pouze pro úzký okruh lidí nebo užívaná pouze jedincem, tzv. **idioletismy**.¹⁶

¹⁶ CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny I/*. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5. s. 77

II. DIDAKTICKÁ ČÁST

4 Vyučovací proces

4.1 Vzdělávací proces

„Učivo o slově a jeho významech je pro žáky nejen zajímavé, ale je i závažné pro rozvoj jejich mluveného i písemného vyjadřování. Žáci si mají uvědomit dvojí stránku slova = zvukovou a významovou.“¹⁷

Podle autorů publikace *Čeština a její vyučování* se cesta k osvojení poznatků odráží v systému vyučovacích hodin i ve struktuře každé vyučovací hodiny.

Vychází se od motivace, která přináší podněty vzbuzující zájem o učivo. Následuje seznámení s učivem, poté procvičování, systematizace učiva, dále opakování a ověření výsledků vyučování spojené s hodnocením, popř. i klasifikací.¹⁸

4.2 Zásady uplatňované ve vyučování českému jazyku

V moderním pojetí vyučování českému jazyku je třeba dbát jednak didaktických zásad obecně platných pro všechny předměty a jednak speciálních zásad týkajících se vyučování českého jazyka (zásady lingvistického přístupu a integrity jazykového vyučování).

Didaktické zásady:

- **zásada zřetele k věkovým zvláštnostem žáků,**
- **zásada vědomého osvojování učiva,**
- **zásada názornosti,**
- **zásada aktivity,**
- **zásada soustavnosti,**
- **zásada trvalosti,**
- **zásada lingvistického přístupu,**
- **zásada integrity jazykového vyučování.¹⁹**

¹⁷ BRABCOVÁ RADOSLAVA, *Didaktika českého jazyka pro 2.-4. ročník ZŠ*. Praha: Univerzita Karlova, 1982. s. 77

¹⁸ ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6. s. 43-44

¹⁹ ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6. s. 59

4.3 Význam slov a slovní zásoba

Autoři publikace *Čeština a její vyučování* uvádějí, že dříve se ke slovu přistupovalo jako k izolovanému jevu, slovní zásoba se probírala z hlediska tvoření slov a obohacování slovní zásoby. To bylo úzké, omezené pojetí nauky o slově. Je třeba plnit i úkoly další – probírání slov ve vztazích k jiným slovům, hledání systémových vztahů mezi slovy atd.

„K slovu je dále třeba přistupovat jako k jednotce textu. Výběr, volbu slova budeme s žáky posuzovat z hlediska tématu, k němuž se vztahuje, z hlediska funkce (záměru, cíle, jemuž má sloužit), z hlediska autora i adresáta projevu, do něhož je slovo zapojeno, z hlediska řečové situace (zda jde o projev připravený – nepřípravený, mluvený – psaný, soukromý – veřejný ...), z hlediska mluvnické stavby věty, spojitelnosti příslušného slova s jinými prvky věty, z hlediska textové souvislosti, kontextu. (Srov. vyjádření: Je mi to lhostejné x je mi to jedno x je mi to fuk aj.)“²⁰

Dále je třeba cvičit žáky jak v poznávání významů, tak v náležitém spojování slov, všimnout si shod a rozdílů ve významu a spojitelnosti slov významově blízkých nebo synonymních (srov. *zajímat se o něco, zabývat se něčím*), u nichž často dochází ke kontaminaci.

Autoři publikace připomínají, že sémantická stránka slova nebyla vždy předmětem zvláštních lekcí, avšak od přelomu 80. let se zařazuje do výuky i sémantika slova spolu s obohacováním slovní zásoby a tvořením slov, s gramatickou stránkou slova (tj. tvaroslovnou a syntaktickou). Učivo bylo zařazeno soustředěně do jednoho tematického celku na základní škole a do jednoho tematického celku na střední škole. Navíc se k tomuto učivu obrací pozornost na příslušných místech jiných tematických celků všude, kde je k tomu příležitost, zvláště ve složce slohové. Nutnost začlenit do výuky soustavnou lexikálněsémantickou problematiku vyplynula mj. i z výzkumu chápání významu slov, a to nejen cizích, ale i jiných. Výzkumy ukázaly, že žáci (i dospělí) někdy znají slovo, ale

²⁰ ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6. s. 95

nechápu jeho význam přesně, třebaže ho užívají (zaměňují paronyma, např. sporný a sporadický, adoptovat a adaptovat).

Z tohoto poznání vyplývá pro školu úkol nejen rozšiřovat slovní zásobu žáků (aktivní i pasivní), ale také vést žáky k přesnému chápání významu a užívání slov. Výraz slovní význam užíváme v jeho nejširším slova smyslu (význam věcný, symbolický a významnou složkou je i slohová platnost) a s odlišováním jeho dvou stránek, obsahové a rozsahové, jež jsou ve vzájemném vztahu nepřímé úměrnosti. Všechny tyto jevy ve škole pozorujeme, popisujeme a na základě jejich poznání vedeme žáky k adekvátnímu užívání pojmenování. Např. porovnáváme obsah a rozsah významu slov. K přiblížení pojmu rozsah významu slova dobře poslouží grafická znázornění vztahu nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti.²¹

4.4 Didaktické postupy při výuce učiva o významu slov (podle R. Brabcové)

R. Brabcová ve své publikaci taktéž zmiňuje, že učivo o významové stránce slova se v předcházející koncepci ve škole systematicky neprobíralo a zdůrazňuje potřebu důsledného vedení žáků k uvědomování si a poznávání významu slova a jeho vztahu k významům jiných slov. Uvádí, že pochopení systémových vztahů v slovní zásobě je velmi složité, a proto se vychází od vymezení a pochopení základních druhů významových vztahů: **souznačnosti** (synonymie), **protikladnosti** (antonymie) a **vztahu významové nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti**. Poněvadž se žáci učí slov vhodně používat ve svém vyjadřování, rozlišíme **vyjadřování spisovné a nespisovné**; zpočátku jde o hodnocení dvojic slov, z nichž jedno je spisovné a druhé nespisovné např. *puška – flinta*, *balit – pakovat*. Učí se rozhodovat i o dvojicích slov, v nichž jedno má citové zabarvení, druhé je bez citového zabarvení, např. *Pavlíček – Pavel*, *pejsek – pes*.²²

Slova protikladná a slova souznačná

Pro pochopení vztahů významové protikladnosti a souznačnosti jako krajních případů významových vztahů doporučuje R. Brabcová probrat toto učivo v jedné

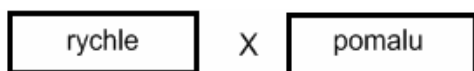
²¹ ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6. s. 95

²² BRABCOVÁ RADOSLAVA a kolektiv. *Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. Praha: SPN, 1990. 184 s. ISBN 80-04-24251-0. s. 111

vyučovací hodině a v další hodině procvičit, teprve potom vyvodit vztah významové nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti.

Při vyvozování významových vztahů můžeme pracovat s větou *Vrabci rychle zobou*; můžeme však vybrat i věty jiné, obsahující taková slova, v jejichž významové struktuře je znak, který může předpokládat svůj opak. Učitel bude od žáků požadovat nahrazení slova *rychle* slovem významově protikladným. Žáci řeknou *pomalů*. Stejně lze pracovat i s dalšími slovy: *přijde – odejde, zima – léto, dáváme – bereme, malý – velký* aj. Pokud žák druhé slovo dvojice neví nebo řekne nesprávně, učitel pomůže vysvětlením, obrázkem aj. Nakonec učitel zformuluje závěr: **Dvojice slov jako rychle – pomalu, přijde – odejde jsou slova s opačným významem neboli slova protikladná.**

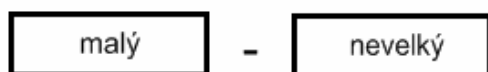
Grafické znázornění slov protikladných:

K procvičování využijte příkladů z učebnice nebo vlastní učební materiál.

Pro vyvození významového vztahu souznačnosti doporučuje autorka výběr vět se slovy či víceslovnými pojmenováními, v jejichž významové struktuře se objevuje znak předpokládající významovou podobnost i stejnost (např. *louže – kaluž, lebka – kostra hlavy*) a kontextovou zaměnitelnost. Učitel může pracovat např. s větou *Vypadá jako malý domeček*. Žáci potom nahrazují slovo *malý* např. slovy *nevelký, malinký* aj. a slovo *domeček* slovy *chaloupka, domek* aj. Říkají slova podobného významu i k dalším slovům: *přijde (zima) – nastane, začne; dáváme – umísťujeme* aj. Za pomoci žáků učitel formuluje závěr – uvede konkrétní příklady a shrne, že se jedná o slova s podobným nebo stejným významem, slova souznačná.

Grafické znázornění slov souznačných:

Při procvičování se používají převážně lexikální cvičení substituční. Žák si uvědomuje nejen významový vztah souznačnosti, ale je veden i k výběru nejvhodnějšího výrazu.

Vztah nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti

Pro správné pochopení těchto vztahů je důležitý stupeň žákova věcného poznání. Učitel může navázat na okruhy vědomostí např. z prvouky nebo jiných předmětů. Jde o to, aby žáci na základě svých zkušeností a poznatků pochopili, že vztahy ve slovní zásobě jsou rozmanité, že slova neexistují osamoceně, ale různými způsoby se seřazují podle svých významových znaků v tzv. vrstvy, skupiny – **významová (sémantická) pole**.

Učitel vybere dvojice slov, např. *potrava* – *mák*. Slovo *potrava* je významem nadřazené slovům *mák*, *mouka*, *cukr*, *mléko*, tj. slovům významově podřazeným slovu *potrava*. Slova *mák*, *mouka*, *cukr*, *mléko* jsou slova významově souřadná.

Grafické znázornění vztahu nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti:

V praktickém výcviku žáci uvádějí společné názvy pro jednotlivé řady slov, třídí slova na skupiny, hledají slova, která do významových řad nepatří aj. Lexikální cvičení mají problémový charakter.

Slova spisovná, nespisovná a citově zabarvená

V učebnicích a čítankových textech 2. ročníku se objevují slova, mezi nimiž jsou i rozdíly stylové. Stylové rozlišování slov je pro dětské chápání obtížné, proto vedeme žáky zpočátku k tomu, aby postihovali rozdíly mezi slovy v rovině spisovnosti a nespisovnosti. Učitel vede žáky i k poznání slov citově zabarvených lichotivě i hanlivě. Mají pochopit, že se jimi vyjadřuje citový vztah ke skutečnosti.

V hodinách věnovaných lexikálnímu výcviku, zvláště v hodinách slohu, má žák postupně chápat rozdíly v užívání slov, získává zkušenost, že jazyk je výrazem vztahů mezi lidmi a výrazem vlastností člověka.

Učivo o slově

Aby žáci správně chápali jazykové jevy, jsou vedeni k odlišování jazykové skutečnosti od nejazykové především vhodnou motivací pomocí textu, např. velmi dobrého článku v učebnici pro 3. r. *Máte chuť na buchtu.*

Slovo *buchta* je označení pro jídlo, má svůj ustálený význam. Připravujeme žáka na to, aby chápal **slovo jako jazykový znak**. Výcvik vede k užívání slov ve větných celcích i v souvislejších projevech. Žáci se učí chápat širší věcně významové souvislosti mezi slovy, zařazují slova do **významových okruhů**. Ke slově *les*, *byt*, *nádraží*, *byt* aj. hledají slova významem spolu související (*les* – jehličnaté a listnaté stromy, křemenáč, borůvčí, zvěř aj.) Jde o zařazování slov do významových polí. Uváděním slov do významového pole si rozšiřují potřebnou slovní zásobu pro dobré slohové tvoření.

Mnohovýznamovost slov

R. Brabcová ve své publikaci uvádí, že s novým jevem, mnohovýznamovostí slov, se pracuje bez hlubšího výkladu žákům. Lze využít slovo *kolo*, *živý*, *lístek*, *svíčka* aj. Žáci se pokoušejí vysvětlit významovou stránku slov. Poznávají, že mnohovýznamová slova označují, pojmenovávají dva i více různých jevů skutečnosti, mezi nimiž lze objevit určitou vnější nebo vnitřní spojitost. Jde obvykle o různé způsoby přenesení pojmenování. U slov, jejichž významy se značně vzdálily, odlišily, vzniká homonymie. Žáci vysvětlují významy slov stejně znějících, mnohoznačných na základě vnějších spojitostí a funkce: *kolo* – u auta, jízdní, na vodě, mlýnské aj.

Slova příbuzná

Učivem o příbuznosti slov se žáci zabývají hlouběji ve třetím ročníku. Povědomí o slovech příbuzných a tvarech téhož slova mají již z 2. ročníku, kdy těchto názvů užíval především učitel. Při vyvozování příbuznosti slov ve 3. ročníku můžeme vyjít z Čapkova textu *Vodníci vypravují*. Žáci vybírají z textu slova, která se opakují (*voda*, *vodník*), a další jim příbuzná (*vodní*, *podvodní*), říkají i taková, která v článku nejsou (*vodárna*, *vodovod* aj.). Učitel píše slova na tabuli a vede žáky k poznání společného znaku *vod-* a výrazně ho vyznačí.

Posuzováním a tříděním slov, např. *léčit, lékárna, lékař; letět, létat, vylétnout, letec* aj., se dochází k závěrečnému zobecnění: **Příbuzná slova mají společnou část – kořen – a jejich významy spolu souvisejí.**

Pěstujeme u žáků dovednost uvědomit si a rozlišovat dva základní znaky příbuznosti slov: sémantický a morfemický.

Učivo o slově, jeho významové a zvukové stránce opakujeme a prohlubujeme. Kvalitativním prohlubováním učiva žáci poznávají, že význam slova lze vysvětlovat několikerým způsobem. Zdokonaluje se samostatná činnost a myšlení žáků.

Způsoby vysvětlování významu slova:

- Užití slova ve spojení se slovy jinými ve větném celku:
*Protože se o záhon nikdo nestaral, **bujely** na něm kopřivy.*
- Užití slova podobného nebo stejného významu, slova souznačného (synonyma):
*kopřivy **bujely** – rozrůstaly se, rozmáhaly se, rozšiřovaly se.*
- Užití slova opačného významu neboli slova protikladného (antonyma):
***neohrožený** bojovník – bázlivý, zbabělý.*
- Zařazení do významového pole nebo okruhu, např. ***plevel** – kopřiva, pýr aj.*
- Uvedení slov příbuzných: *třpytit se, třpytivý, třpyt, třpytka.*
- Význam některých slov lze vysvětlit i rozvinutím vnitřního významu slova: ***letišťe** – místo pro letadla, lidi, letce aj., **house** – mládě husy atd.*
- Výklad významu je uveden ve slovnících.²³

²³ BRABCOVÁ RADOSLAVA a kolektiv. *Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. Praha: SPN, 1990. 184 s. ISBN 80-04-24251-0. s. 112-116

4.5 Frazeologie

M. Čechová a V. Styblík zmiňují ve své publikaci, že po uskutečnění několika výzkumů (u mládeže ve věku mezi 12 a 18 roky) zaměřených na frazeologii, byl zjištěn následující stav – sice poměrné bohatství tradičních frazémů u mládeže, její zběhlost v nejfrekventovanější, jednoduché frazeologii (přirovnání typu *Je chytrý jako liška*, rčení typu *Má za ušima*), avšak slabý stupeň nejen znalostí, ale zvláště chápání typů ostatních. To podporuje myšlenku věnovat frazeologii ve škole soustavnou pozornost. Ve škole nám jde především o běžnou tradiční frazeologii, již mnohdy žáci nechápu, třebaže se užívá (To je nabíledni, Točí se jako korouhvička aj.).

Začleňování frazeologie do výuky může ovlivnit pracovní atmosféru, vnést do ní vtip a humor, ale posílit také její výchovné působení, neboť frazeologie (zvláště přísloví) shrnuje životní zkušenosti a moudrosti lidu. Frazeologické jednotky postihují skutečnost výstižně, kondenzovaně a přitom s emocionálním nábojem.

Ve vyučování lze využívat různé způsoby práce: doplňování pravé strany přirovnání, uvádění synonymních a antonymních jednotek, výklad frazémů, volné uvádění pranostik a přísloví, užití frazémů v textu aj.

Autoři publikace zdůrazňují, že frazeologie patří do vyučování mateřskému jazyku, protože je to soubor důležitých výrazových prostředků komunikace a také cenná kulturní hodnota.²⁴

²⁴ ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6. s. 98-100

5 Analýza učebnic

Nová škola, SPN, Alter, Prodos

5.1 Význam slova. Slova nadřazená, podřazená, souřadná.

Nová škola – 2. ročník

Kapitola o významu slov je uvedena několika jednoduchými cvičeními. Žáci mají např. za úkol vyřadit z řady slov ta slova, která tam významově nepatří, spojují části vět v celek apod. Je zde stručné vysvětlení pojmu „význam slova“.

Slova nadřazená (str. 31)

Není zde definice, ale přehledné znázornění slov nadřazených pomocí dvou vzorových příkladů – např. pod názvem nádobí jsou obrázky různých kousků nádobí a k tomu je vysvětlení, že „nádobí“ je slovo nadřazené slovům, která jsou znázorněna obrázky v rámečku.

Je zde jedno cvičení na určení slov nadřazených k daným skupinám slov. V tomto cvičení je vyobrazeno několik barevných vozíčků, přičemž v každém vozíku jsou slova souřadná (např. ve žlutém vozíku – sova, špaček, vrabec, kos, sýkora). Úkolem žáků je označit každý vozík jedním názvem – tj. přiřadit ke slovům ve vozíku slovo nadřazené.

Slova podřazená (str. 32)

Stejně jako u slov nadřazených je zde přehledný obrázek, který znázorňuje slova podřazená (různé kousky ovoce v míse, nad kterou je nadpis „ovoce“).

Následují dvě cvičení týkající se slov podřazených. V prvním cvičení se jedná o řady slov souřadných. V každé řadě se záměrně objevuje slovo, které do této skupiny slov nepatří. Prvním úkolem žáků je najít toto slovo a druhým úkolem je přiřadit ke každé řadě slov slovo nadřazené. Ve druhém cvičení jsou v barevných políčkách umístěna různá slova a žáci mají k jednotlivým slovům napsat tři slova podřazená.

Slova souřadná (str. 33)

Najdeme zde přehled i definici pojmu, která je umístěna v barevném rámečku. U definice je uveden konkrétní příklad slov souřadných. Následuje jedno cvičení na rozdělení slov do tří skupin podle významu (slova souřadná).

Nová škola – 3. ročník

Slova nadřazená, slova podřazená a slova souřadná (str. 22)

V učebnici pro 3. ročník je toto učivo zařazeno na začátku kapitoly „Nauka o slově“. V několika cvičeních si tak žáci připomenou a procvičí učivo o významu slov z druhého ročníku – slova nadřazená, slova podřazená a slova souřadná. Na to pak navazuje další učivo z této oblasti – slova souznačná, slova protikladná a slova příbuzná. Celá kapitola je pak opět zakončena opakováním.

Nová škola – 4. ročník

Slova souřadná (str. 8, str. 12)

V kapitole „Význam slova“ se mezi novým učivem objeví také dvě cvičení na zopakování slov souřadných. V obou cvičeních se jedná o vyřazení takového slova z řady slov, které svým významem do dané řady nepatří.

SPN – 2. ročník

Učivo o významu slov (str. 61-65)

Je zde krátce, jednou větou, vyjádřeno, že slova mají svůj význam. Na prvních pěti stranách této kapitoly jsou různá cvičení, krátké souvislé texty a práce s nimi, básně, přísloví a vysvětlení jeho významu, schéma (rodokmen) aj. – to vše zaměřené na učivo týkající se významu slov.

Teprve poté následuje vymezení jednotlivých jazykových pojmů. Slovům nadřazeným, podřazeným a souřadným předchází ještě slova protikladná a slova s podobným nebo stejným významem, o kterých se zmíním později.

Slova významem nadřazená a podřazená, slova významem souřadná (str. 69-71)

Na rozdíl od učebnice - nakladatelství Nová škola je v této učebnici učivo o slovech významem nadřazených, podřazených a slovech významem souřadných prezentováno současně. Jsou zde obrázky usnadňující pochopení jednotlivých pojmů – jako např. zásuvky s různým obsahem věcí (jedna zásuvka s nářadím, druhá s oblečením atd.). Dále je zde přehledné schéma s konkrétním příkladem slov souřadných a slova nadřazeného, doplněné popisky daných pojmů. Pak následuje několik úloh různého typu na procvičení nového učiva.

SPN – 3. ročník

Slova významem nadřazená a podřazená, slova významem souřadná (str. 9)

Toto učivo je zařazeno v úvodní části učebnice jako opakování učiva 2. ročníku. Najdeme zde přehledné schéma s konkrétními příklady a popisem (slovo nadřazené, slova významem podřazená, slova významem souřadná). Následuje jedno cvičení, kde je možno učivo procvičit.

SPN – 5. ročník (str. 21)

V této učebnici se setkáme v rámci opakování učiva znovu s definicí pojmů slova významem nadřazená, podřazená a slova souřadná. Poté následují dvě úlohy na procvičení.

Alter – 2. ročník

Slova významem nadřazená (str. 94)

V celé učebnici najdeme toto učivo jen v jediném cvičení bez jakéhokoliv předchozího seznámení s učivem o slovech nadřazených. Cvičení je umístěno do kapitoly „Opakování“. Ve cvičení je šest řad slov souřadných a úkolem žáků je pojmenovat každou řadu slov jedním slovem. V zadání cvičení se však nesetkáme s pojmenováním „slovo nadřazené“.

Alter - 3. ročník

Učivo o významu slov

Jediné učivo o významu slov, které je obsaženo v této učebnici, je stavba slova (slova příbuzná), slova souznačná a slova protikladná.

Slova významem nadřazená a podřazená, slova souřadná (str. 147)

O slovech významem nadřazených, podřazených a slovech souřadných najdeme jedinou stručnou zmínku na konci učebnice, kde je mezi různými přehledy učiva umístěn také přehled o významu slov. Zde je jednoduché schéma s popisem slov významem nadřazených a podřazených, slov souřadných a dále definice slov souznačných, mnohoznačných a protikladných a příklady slov s citovým zabarvením a slov bez citového zabarvení.

Alter – 4. ročník

Slova významem nadřazená a slova významem podřazená (str. 4 – 6)

Se slovy významem nadřazenými a slovy významem podřazenými se v této učebnici setkáme v několika cvičeních v kapitole Význam slov v rámci opakování učiva. Jsou zde cvičení různého typu, např. úkol napsat k určitému slovu slova významem podřazená nebo k řadám slov doplnit slovo významem nadřazené. Jako shrnutí učiva o vztahu nadřazenosti, podřazenosti a souřadnosti mezi slovy poslouží dobře prázdné schéma znázorňující dvě úrovně, kam mají žáci doplnit slovo nadřazené na horní řádek a dále slova významem podřazená danému slovu na dolní řádek.

Alter – 5. ročník

Slova významem nadřazená a podřazená, slova souřadná (str. 20-21)

Na rozdíl od ostatních učebnic (Nová škola, SPN, Prodos) je tomuto učivu v učebnici Alter vyhrazeno více prostoru až v pátém ročníku, zatímco ve výše zmíněných učebnicích je toto učivo probíráno již ve druhém ročníku. První zmínka o slovech významově nadřazených, podřazených a slovech souřadných je v učebnici Alter pro 3. ročník jen formou stručného přehledu na konci učebnice. V učebnici pro 4. ročník se

pak toto učivo překvapivě objeví v různých cvičeních v kapitole Opakování, což se jeví jako nelogické, protože zmíněné učivo nebylo v předchozích učebnicích vůbec probíráno. V učebnici pro 5. ročník pak toto učivo není prezentováno samostatně, ale společně s dalšími jazykovými pojmy z okruhu učiva o významu slov. V porovnání s učebnicemi Nová škola, SPN a Prodos zde chybí systematicčnost rozvržení učiva o významu slov a logická návaznost.

Prodos – 2. ročník 1. díl

Učivo o významu slov (str. 26-28)

Učivo o významu slov začíná kapitolou „Věty - slova“, v níž nalezneme základní informace o větě, slovech a o tom, že každé slovo má svůj význam. Je zde několik cvičení zaměřených na práci se slovy, s větou, s významem slov apod.

Slova nadřazená a podřazená, slova souřadná (str. 29-30)

Vymezení pojmů slova souřadná, nadřazená a podřazená předchází úkol, v němž mají žáci pojmenovat a vypsát názvy jevů na jednotlivých obrázcích, které spolu významově souvisí (tj. slova souřadná), a následně tuto skupinu slov označit společným názvem (tj. slovo nadřazené). K vyvození učiva dochází až po přímé zkušenosti a praktické činnosti s tímto učivem, což napomáhá k lepšímu pochopení daných pojmů.

Dále následuje jednoduché schéma s obrázky a popisky, kde na jednom přehledu najdeme konkrétní příklady slov a k nim příslušná označení (slova nadřazená, podřazená a souřadná).

V několika následujících úlohách mají žáci možnost si nové učivo procvičit. V jednom cvičení mají žáci za úkol pojmenovat jednotlivé obrázky znázorňující různé dopravní prostředky a přiřadit vhodný název pro tuto skupinu slov. Dále se zde setkáme např. s cvičením s několika řadami slov, kde je úkolem přiřadit slova významem nadřazená k těmto slovům. Kapitola končí křížovkou.

Prodos - 2. ročník 2. díl

V této učebnici se nevyskytuje žádné nové učivo o významu slov. Pouze v první kapitole jsou v rámci opakování tři cvičení vztahující se ke slovům významově nadřazeným a podřazeným.

Prodos – 3. ročník 1. díl

Význam slova. Významové okruhy (str. 25 – 27)

V této učebnici jsou významu slova a významovým okruhům věnovány tři strany. V kapitole Význam slova jsou tři cvičení – vyhledávání vhodných dvojic slov, která k sobě významově patří, vyhledávání a následné opravení chyb v uvedených příslovích a tvoření zdvojnásoběných tvarů slov podle vzoru. Dalších pět cvičení se zaměřuje na významové okruhy. Je zde stručná definice významového okruhu a ve dvou cvičeních jsou významové okruhy znázorněny přehledně graficky – jedná se o významové okruhy „škola“, „vesnice“ a „nádraží“. Příklady jsou vhodně zvolené a přiměřené věku žáků a jejich slovní zásobě. V dalších třech cvičeních žáci vypisují slova k různým významovým okruhům.

Prodos – 3. ročník 2. díl

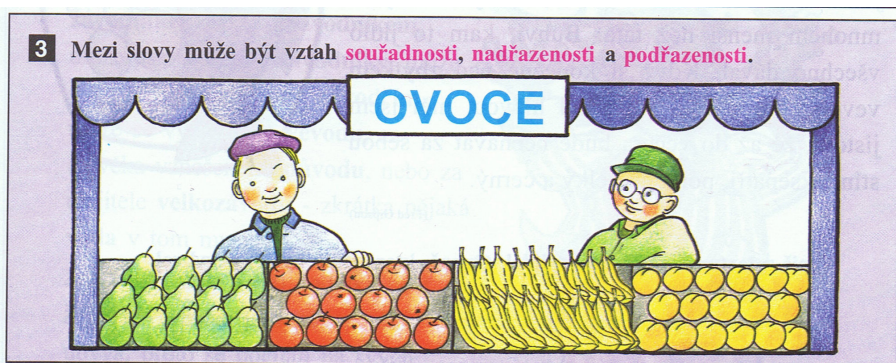
V této učebnici se setkáme se slovy nadřazenými pouze v několika cvičeních v rámci opakování učiva. Např. na straně 57 je přes celou stránku schematicky znázorněno několik řad slov souřadných. Jednotlivá slova jsou přehledně umístěna do rámečků a všechna slova souřadná jsou v jednotlivých řadách slov navzájem propojena a nad nimi je vždy umístěn prázdný rámeček, kam mají žáci doplnit slovo významem nadřazené. Cvičení zpracované do schématu a také barvené odlišení rámečků (jiná barva pro slova souřadná a pro slova nadřazená) působí velice přehledně.

Prodos – 4. ročník 1. díl

Slova souřadná, nadřazená a podřazená (str. 13)

Společně se slovy spisovnými, nespisovnými, slovy lichotivými a hanlivými je zde stručně připomenuto učivo o slovech souřadných, nadřazených a podřazených. Nejprve je

zde dané učivo znázorněno obrázkem (ukázka str. 13), který přehledně znázorňuje vztah souřadnosti, nadřazenosti a podřazenosti mezi slovy, pak následuje jedno cvičení, ve kterém mají žáci zapisovat do připravených schémat slova nadřazená a podřazená.

Ukázka z učebnice str. 13

Prodos – 5. ročník 1. díl

Slova souřadná, slova nadřazená a slova podřazená (str. 30)

S tímto učivem se setkáme v učebnici ve dvou cvičeních, která jsou zařazena jako opakování mezi ostatním učivem o významu slov. V prvním cvičení jsou různé obrázky umístěné pod sebou ve třech úrovních (1. úroveň – les, 2. úroveň – stromy, keře, rostliny, houby, 3. úroveň – jednotlivé druhy stromů, keřů, rostlin a hub). Úkolem žáků je pojmenovat obrázky a hledat vztahy mezi slovy, která jsou vyjádřena těmito obrázky. V druhém cvičení mají žáci za úkol doplnit jednotlivé řady slov dalšími slovy (slova souřadná), tyto řady potom pojmenovat jedním slovem a ke všem řadám nakonec přiřadit jediný společný název.

5.2 Slova souznačná. Slova protikladná. Slova příbuzná.

Nová škola – 2. ročník

Slova souznačná a protikladná (str. 34 - 35)

Toto učivo se vyskytuje v učebnici pro 2. i 3. ročník v podobné formě i rozsahu – tzn. v obou učebnicích jsou definice daných pojmů s konkrétními příklady i různá cvičení. Mezi cvičeními najdeme např. přiřazování slov protikladných ke slovům, vyhledávání dvojic slov se stejným významem, vyřazování nehodících se slov ze

synonymických řad, křížovku aj. Nejprve jsou představena slova protikladná, poté slova souznačná.

Nová škola – 3. ročník

Slova souznačná, protikladná a příbuzná (str. 23 - 24)

Učivo o slovech souznačných, protikladných a příbuzných je v této učebnici prezentováno postupně. U každého pojmu najdeme nejprve definici s konkrétními příklady. U slov souznačných je zmíněn také pojem synonyma. Definice je vždy umístěna ve žlutém rámečku a je tak přehledně odlišena od ostatního textu. Poté vždy následuje několik úloh. Jedná se o úlohy různého typu – křížovky, cvičení s obměňováním slov, vyhledávání slov s opačným významem v textu apod.

Nová škola – 4. ročník

Slova souznačná, protikladná (str. 9)

Setkáváme se zde s učivem již probraným ve 2. a 3. ročníku – s pojmy slova souznačná a slova protikladná. Znovu jsou zde definovány oba pojmy a ke každému z nich jsou uvedeny příklady. Příklady jsou vhodně zvolené, jedná se o slova dětem známá. Následuje několik úloh, v nichž mají žáci možnost si dané učivo připomenout a zopakovat.

SPN – 2. ročník

Slova souznačná, slova protikladná (str. 66 - 67)

V učebnici od nakladatelství SPN jsou slova souznačná a protikladná probírána na rozdíl od učebnice Nová škola ještě ve druhém ročníku. V podstatě jsou to první pojmy, které se žáci učí v souvislosti s učivem o významu slov. Teprve po probrání těchto pojmů se žáci učí o slovech nadřazených, podřazených a souřadných.

Nesetkáme se zde přímo s pojmem „slova souznačná“, nýbrž s označením „slova se stejným nebo podobným významem“ a v definici se setkáme s označením synonymum.

Učivo je zde vysvětleno jednoduše, zábavnou formou, s dostatečným množstvím příkladů.

Slova významem protikladná

1. Pojď, zahrajeme si.

Já řeknu hezká, ty řekneš ošklivá.

Já řeknu nahoře, ty řekneš _____.

Já řeknu vpravo, ty řekneš _____.

Já řeknu studený, ty řekneš _____.

A pokračuj:

noc – _____,

nízké – _____,

ráno – _____,

začnu – _____.

! Pamatuj si:

Slova, která mají opačný význam,
jsou slova významem protikladná.

Ukázka z učebnice, str. 66

SPN – 3. ročník

Synonyma a slova významem protikladná (str. 8)

Toto učivo je zařazeno hned v úvodní části učebnice jako opakování učiva 2. ročníku. Stručně jsou zde připomenuty definice – synonym a slov významem protikladných a následují dva krátké texty, s kterými se dále pracuje. K podtrženým slovům mají žáci najít vhodná synonyma nebo mají za úkol nahradit označená slova slovy významem protikladnými.

Slova příbuzná (str. 31-34)

S tímto učivem se setkáme v učebnici pro 3. ročník. Je zde uvedena definice i konkrétní příklady slov příbuzných a je zde také vysvětlen pojem kořen slova. Oproti učebnici Nová škola je zde více úloh na procvičení daného učiva, na druhou stranu jednotlivé úlohy vypadají všechny podobně, působí nezajímavě, nejsou zde žádné obrázky ani žádné úlohy motivačního charakteru (křížovky apod.). V učebnici Nová škola je toto učivo prezentováno zajímavěji.

SPN – 5. ročník (str. 22)

S učivem o synonymech a antonymech se znovu setkáme v 5. ročníku. Jsou zde znovu uvedeny definice obou pojmů vždy s několika konkrétními příklady. Kromě definic je zde několik úloh k procvičení učiva.

Alter – 3. ročník

Slova příbuzná (str. 34)

Toto učivo je součástí kapitoly o stavbě slova – setkáme se zde s pojmy kořen slova a slova příbuzná. Toto učivo začíná souvislým textem, ve kterém se opakuje velký počet slov příbuzných (s kořenem –uč-). Žáci vlastní prací s textem postupně dospějí k pojmům slovo příbuzné a kořen. Úvodní text a práce s ním jistě zjednoduší pochopení pojmů slova příbuzná i kořen slova. Následuje cvičení, ve kterém si žáci procvičí určování kořene, části předponové a příponové. *Ukázka z učebnice str. 34*

STAVBA SLOVA

1. SAMÝ UČITEL

Mým spolužákem je Vojta Kubiček. Vojta pochází z **učitelské** rodiny. Jeho tatínek **učí** na vysoké škole, maminka je **učitelkou** na naší škole a dědeček je ředitelem **učňovské** školy. Vojta prohlašuje, že chce být také **učitelem**. Nemá to ve třídě lehké. Když si zapomene **učebnici** nebo nějakou **učební** pomůcku, paní **učitelka** mu hned řekne: „To by se budoucímu **učiteli** stát nemělo! Měl by ses **učit** být pořádnější.“

a) Vypište z článku slova, která jsou si blízka obsahem i podobou.
b) Vyznačte část, která je všem slovům společná.
c) Červeně vyznačte část příponovou. (Např.: **učitelské**)

2. Žlutě podtrhněte tu část slova, která je všem slovům v řadě společná. Část předponovou vyznačte modře, část příponovou vyznačte červeně.

a) **mluv**it – **pro**mluv, **ne**mluv, **o**mluv, **pro**mluvit,
b) let – výlet, letec, přelétá, výletník,

Slova souznačná (str. 44)

Učivo je prezentováno stejně jako u slov příbuzných (stavba slova), tzn. nejprve souvislým textem, kde se vyskytuje velké množství slov souznačných a úkolem žáků je vybrat tato slova (slova podobného významu) z článku. Poté následuje jedno cvičení, kde žáci k daným slovům vymýšlí slova podobného významu. A teprve potom je zde uvedena definice slov souznačných. Není zde zmíněn pojem synonymum, na rozdíl od učebnic

Nová škola, SPN a Prodos. Je zde ještě několik dalších úloh různého typu k procvičení učiva.

Slova protikladná (str. 101)

Tato kapitola začíná krátkým souvislým textem, v němž jsou záměrně vynechána některá slova. Jedná se o slova protikladná k uvedeným slovům v textu a žáci mají tato chybějící slova doplnit. Následuje stručná definice slov protikladných s konkrétními příklady a poté několik úloh.

Učivo je zde prezentováno celkem přehledně, definice pojmu je barevně odlišená od ostatního textu. Jinak však text působí poněkud stroze a nezajímavě. Oproti jiným učebnicím (např. Nová škola, SPN) zde zcela chybí obrázky, které by text oživily, nebo alespoň zajímavější úlohy. Neobvyklé a zvláštní je rozvržení učiva v rámci učebnice, kdy se slova souznačná a slova protikladná probírají zcela samostatně s velkým časovým odstupem a nenavazují na sebe jako v jiných učebnicích. Toto učivo je vždy náhodně vloženo mezi učivo o vyjmenovaných slovech a netvoří žádný ucelený systém učiva o významu slov.

Prodos – 3. ročník

V učebnici Prodos se ve 3. ročníku (1. díl) kromě slov souznačných, protikladných a slov příbuzných z oblasti učiva o významu slov probírají navíc ještě slova jednoznačná, mnohoznačná, slova citově zabarvená, spisovná a nespisovná – toto učivo se v jiných učebnicích probírá až ve vyšších ročnících (Nová škola – 4. ročník, SPN – 5. ročník, Alter – 4. a 5. ročník).

Prodos - 3. ročník – 1. díl

Slova příbuzná (str. 38-39)

Slova příbuzná jsou v učebnici prezentována až na konci rozsáhlé kapitoly o významu slov, tzn. po probrání slov jednoznačných, mnohoznačných, slov citově zabarvených, slov spisovných a nespisovných a také po probrání synonym a opozit.

Učivo je stejně jako v učebnici Alter nejprve uvedeno souvislým textem, v němž se objevuje velký počet příbuzných slov (se stejným kořenem –hrad-), liší se však

od učebnice Alter v tom, že zatímco v Alteru se dále pracuje s textem (výběrem příbuzných slov z textu, vyznačením společné části slov – kořene) předtím, než se seznámíme s definicí a vysvětlením pojmů, v učebnici Prodos následuje definice pojmů hned po úvodním textu a teprve potom žáci pracují se slovy z textu. K procvičení učiva jsou zde ještě další úlohy.

Následuje pět cvičení zaměřených na slova příbuzná – např. zapisování slov příbuzných k daným kořenům, vyhledávání slov příbuzných z řad slov a doplnění dalších slov příbuzných aj.

Synonyma a opozita (str. 36-37)

Synonyma a opozita jsou v této učebnici prezentována současně. Na rozdíl od jiných učebnic (např. Nová škola), kde je definice uvedena hned na začátku kapitoly, je v této učebnici k tomuto učivu nejprve uvedena celá řada jednoduchých úkolů (např. popis obrázků) a teprve poté následuje definování pojmů.

Dále jsou zde úlohy různého typu na procvičení učiva, jako například doplňovačka, vyhledávání dvojic opozit, nahrazování zvýrazněných slov synonymy atd.

Učivo je zpracováno přehledně, definice klíčových pojmů je zvýrazněna, a tak nesplývá s ostatním textem. Uvedené příklady jsou vhodně zvolené (fotbal – kopaná, den x noc) - přiměřené věku žáků a jejich slovní zásobě.

(Ukázka z učebnice str. 36)

Synonyma a opozita

11 Pojmenuj obrázky. Slova запиš. Mají tato slova stejný nebo podobný význam?

12 Vybarvi stejnou barvou lístečky, na nichž jsou slova stejného nebo podobného významu.

málo	fotbal	kouř	cesta	vlhko
mokro	trochu	silnice	kopaná	dým

13 Zapiš slova opačného významu, slova protikladná.

den	x		bílá	x	
-----	---	--	------	---	--

velký x _____	ano x _____
tlustý x _____	dole x _____
světlo x _____	mluví x _____
tepló x _____	hluk x _____
málo x _____	zdraví x _____

Slovům, která mají stejný nebo podobný význam, říkáme **synonyma**.
Slovům s opačným významem, slovům protikladným, říkáme **opozita**.

36

Prodos – 4. ročník 1. díl

Slova příbuzná (str. 15)

Na straně 15 si žáci znovu připomenou, co jsou slova příbuzná. Na úvod je zde uvedena definice slov příbuzných. Dále je zde zmínka o kořenu slova, předponě a části příponové.

Následují dvě cvičení, kde mají žáci za úkol doplnit k řadě slov další slova příbuzná nebo v souvislém textu od Karla Čapka odůvodnit, proč zvýrazněná slova (př. podvodník, závodník, vévoda, průvodčí aj.) nejsou slova příbuzná. Toto cvičení se zdá být velmi vhodné k zamyšlení žáků nad významem slov a pochopení podstaty slov příbuzných. Žáci by si v tomto cvičení měli uvědomit, že k určení skupiny slov příbuzných nestačí pouze společný kořen slova, ale je nutná i významová souvislost jednotlivých slov.

Synonyma a opozita (str. 10)

V této učebnici se znovu se setkáváme s učivem o synonymech a opozitech. Nejprve je zde uvedena definice, která vysvětluje, co jsou synonyma a opozita, a následují tři cvičení vhodná k zopakování učiva. Žáci v nich mají za úkol např. nahradit zvýrazněná slova synonymy nebo zapsat opozita k vyznačeným slovům.

Prodos – 5. ročník 1. díl

Synonyma a opozita (str. 25)

Se synonymy a opozity se setkáme v této učebnici v rámci opakování učiva. Zmíněné učivo je vhodně zařazeno mezi ostatním učivem o významu slov. Kromě synonym a opozit si žáci znovu připomenou a procvičí také slova jednoznačná a mnohoznačná, slova spisovná, nespisovná, citově zabarvená, dále slova souřadná, slova významem nadřazená a podřazená.

U synonym a opozit je stejně jako u ostatních jazykových pojmů uvedena vždy definice a jsou zde různá cvičení k zopakování učiva.

Ve srovnání s učebnicemi Nová škola a SPN (5. ročník) je učivo o významu slov v učebnici Prodos v 5. ročníku komplexně zopakováno. Podobně je tomu také v učebnici Alter pro 5. ročník, kde je opakování učiva o významu slov věnováno také dost prostoru. Žáci si v učebnici Alter pro 5. ročník zopakují slova jednoznačná a mnohoznačná, slova

s citovým zabarvením, slova protikladná, souznačná, souřadná, slova významem nadřazená a podřazená, a to vše v jedné kapitole. Oproti učebnici Prodos působí cvičení v učebnici Alter nezajímavě, je tam přespříliš textu, málo obrázků a přehledných schémat atd.

5.3 Slova jednoznačná. Slova mnohoznačná.

Nová škola – 4. ročník

Slova jednoznačná a slova mnohoznačná (str. 8.)

Slova jednoznačná a slova mnohoznačná jsou v této učebnici prezentována současně. Každý z pojmů je vysvětlen definicí a konkrétním příkladem. Poté následuje několik humorných vět zaměřených na slova mnohoznačná – žáci mají za úkol najít ve větě slovo mnohoznačné a vysvětlit, v čem spočívá pointa.

Ukázka z učebnice str. 8:

Pilka / Jestlipak mám také zub moudrosti? (podle J. Havla)

V této kapitole jsou ještě další čtyři úlohy – tři z nich jsou zaměřené na procvičení slov jednoznačných a mnohoznačných a jedna úloha na opakování učiva o významu slov.

SPN – 5. ročník

Slova jednoznačná a slova mnohoznačná (str. 23-25)

Slova jednoznačná a slova mnohoznačná se v této řadě učebnic probírají až v 5. ročníku. Jsou stejně jako v ostatních analyzovaných učebnicích prezentována současně. Definicím předchází krátký text zaměřený na slova mnohovýznamová. Je zde užito slovo „vlna“ v mnoha různých významech v souvislých větách. Poté následují definice pojmů s uvedením příkladů a pak několik úloh různého typu. Text je doplněn obrázky.

Alter – 3. ročník

Slova mnohoznačná (str. 147)

Poprvé se s pojmem slovo mnohoznačné setkáváme v řadě učebnic Alter ve třetím ročníku. Tomuto učivu zde však není věnována speciální kapitola v hlavní části učebnice.

Pojem slova mnohoznačná je vysvětlen jedinou definicí s dvěma konkrétními příklady v závěrečném přehledu učiva pod názvem Význam slov. Společně se slovy mnohoznačnými jsou v přehledu vysvětleny pojmy: slovo významem nadřazené, slova významem podřazená, slova souznačná, slova protikladná, slova bez citového zabarvení a slova s citovým zabarvením. Nejsou zde žádná cvičení ani žádný text s výskytem slov mnohoznačných, které by jistě vedly k lepšímu osvojení a pochopení daného učiva. Se cvičeními vztahujícími se k tomuto učivu se setkáme v učebnici pro 4. ročník.

Alter – 4. ročník

Slova jednoznačná a mnohoznačná (str. 4 – 6)

Na začátku učebnice je věnována jedna kapitola učivu o významu slov. Kapitola začíná krátkým textem, s nímž žáci po přečtení aktivně pracují – vyhledávají slova souznačná, slova protikladná a slova mnohoznačná. Následuje shrnutí učiva, v němž mají žáci za úkol dopsat chybějící slova do definic a uvést ke každé definici vlastní příklad. (viz ukázka)

<p>Zopakujte si: Slova mají svůj význam. Slova mnohoznačná mají _____ významů. Např.: _____ Slova jednoznačná mají pouze _____ význam. Např.: _____ Slova protikladná mají _____ význam. Např.: _____ Slova souznačná mají _____ význam. Např.: _____</p>

Ukázka str. 4

Na dalších dvou stránkách je celá řada nejrůznějších cvičení k procvičení učiva – např. třídění řady slov do dvou skupin – slova jednoznačná a mnohoznačná, nahrazení tučně zvýrazněných slov slovy protikladnými, různé použití mnohoznačných slov ve vlastních větách, doplnění jednotlivých řad souřadných slov dalšími slovy souřadnými a přiřazení slova nadřazeného ke každé řadě slov aj.

Alter – 5. ročník

Slova jednoznačná a mnohoznačná (str. 18)

Kapitola určená slovům jednoznačným a mnohoznačným obsahuje několik cvičení různého charakteru – např. vyhledávání slov jednoznačných a mnohoznačných z textu,

tvoření vět se slovy mnohoznačnými tak, aby tato slova měla pokaždé jiný význam atd. V této kapitole se již znovu nesetkáme s definicí pojmů slovo jednoznačné a mnohoznačné. Je zde pouze text, s kterým žáci po přečtení dále pracují a úlohy k procvičení učiva.

Prodos – 3. ročník 1. díl

Slova jednoznačná a slova mnohoznačná (str. 28-29)

Slova jednoznačná a mnohoznačná jsou poprvé žákům představena již ve 3. ročníku, na rozdíl od učebnic Nová škola a Alter, kde se toto učivo objevuje ve 4. ročníku a v učebnici SPN dokonce až v 5. ročníku. Kromě definic daných pojmů je zde také několik obrázků znázorňujících různé významy mnohoznačného slova „oko“. Tato názorná ukázka jistě dobře poslouží, zvláště žákům s převažujícím vizuálním vnímáním, k pochopení pojmu „slovo mnohoznačné“. Následuje několik úloh k procvičení učiva.

Prodos - 4. ročník 1. díl

Slova jednoznačná a mnohoznačná (str. 9)

V této učebnici je slovům jednoznačným a mnohoznačným znovu věnována jedna kapitola. Opět jsou zde uvedeny definice daných pojmů pro zopakování učiva. Velmi pěkně a vtípně je zde pomocí obrázků znázorněno, že slova mnohoznačná mají více různých významů (viz níže uvedená ukázka z učebnice).

Ukázka z učebnice, str. 9

Prodos – 5. ročník 1. díl

Slova jednoznačná a mnohoznačná (str. 24)

V tomto díle učebnice je dané učivo zopakováno ve dvou cvičeních. V prvním cvičení je několik vět. V každé větě je jedno slovo nahrazeno obrázkem. Jedná se vždy o slovo mnohoznačné. Cvičení je zábavné a jistě dobře poslouží k upevnění učiva.

Př. *Kohout ztratil několik _____ (obrázek psacích per) z ocasu.*

Honzík upadl, odřel si _____ (obrázek kolínek – těstovin) a narazil si _____ (obrázek hodinové ručičky).

V druhém cvičení mají žáci za úkol označit z řady slov slova mnohoznačná a každé slovo mnohoznačné pak použít v různých větách, pokaždé s jiným významem.

Na závěr je zde uvedena definice o slovech jednoznačných a mnohoznačných. Je barevně odlišena od ostatního textu.

Ve srovnání s ostatními analyzovanými učebnicemi je v učebnicích řady Prodos věnováno tomuto učivo mnohem více prostoru. Učivo je rozloženo do tří ročníků – 3., 4. a 5. ročník. Je třeba ocenit grafickou stránku prezentace učiva – vhodné je, že text je doplněn takovými obrázky, které učivo nejen příjemně ožíví, ale zároveň zprostředkují žákům lepší pochopení daných pojmů.

5.4 Homonyma

Ve sledovaných řadách učebnic se toto učivo nevyskytuje, ačkoliv je zahrnuto v RVP ZV v očekávaných výstupech pro 2. období. Výjimkou je učebnice Prodos pro 5. ročník.

Prodos – 5. ročník 1. díl

Homonyma (str. 36)

Učivo je uvedeno cvičením, ve kterém jsou dvojice vět, v nichž se vyskytují stejné tvary slov mající v každé větě různý význam. Úkolem žáků je vyznačit tato slova a určit, zdali mají tato slova stejný význam.

Např. *Kojenec sál mateřské mléko.*

Sál osvětlovaly křišťálové lustry.

Teprve až po přímé zkušenosti s textem a daným učivem následuje definice homonym. Dále jsou zde dvě úlohy k procvičení učiva. Jedná se o tvoření dvojic vět s použitím homonym a vyhledávání homonym ve dvojicích vět.

5.5 Slova spisovná. Slova nespisovná. Slova citově zabarvená

Nová škola – 4. ročník

Slova spisovná a nespisovná (str. 10)

V této kapitole je vysvětlen rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou, resp. spisovnými a nespisovnými slovy. Dále jsou zde uvedeny příklady situací, v nichž se spisovná a nespisovná slova obvykle užívají. Následují dvě úlohy – obě na vyhledání nespisovných slov z textu a jejich nahrazení slovy spisovnými.

Slova citově zabarvená (str. 11)

Na začátku kapitoly najdeme definici slov citově zabarvených a jejich rozdělení na slova lichotivá a hanlivá s uvedením příkladů. Jsou zde také zmíněna slova vulgární a upozornění o nevhodnosti jejich používání.

K procvičení učiva jsou zde jen dvě úlohy.

SPN – 3. ročník

Spisovnost a nespisovnost (str. 34)

Rozdíl mezi spisovností a nespisovností jazyka je zde vhodně prezentován na srovnání dvou výroků, které mají stejný význam, ale jeden výrok je vysloven spisovně a druhý nespisovně, obecnou češtinou. Spisovnou češtinou sdělila moderátorka zprávu o počasí a obecnou češtinou pak řekl Adam mamince tutéž informaci. Následuje zmínka o obecné češtině a také o moravském nářečí, které nespisovné tvary slov jako např. „strejda“ aj. neuvžívá. Následuje cvičení, ve kterém mají žáci za úkol vyhledat nespisovné tvary slov a nahradit je spisovnými.

SPN – 5. ročník

Slova spisovná a nespisovná (str. 27)

Slova spisovná a nespisovná jsou zde prezentována podobně jako v učebnici Nová škola – najdeme zde definici, konkrétní příklady slov. Navíc jsou zde uvedena některá spisovná slova, která se používají hlavně knižně (např. záhy, praviti) a v běžném vyjadřování nejsou častá. Také je zde zmínka o slovech nářečních, která řadíme k nespisovným slovům.

Slova citově zabarvená (str. 25)

Učivo je nejprve uvedeno úryvkem textu Karla Čapka – Jak se mluví o psech. Pod textem následuje několik otázek, které by měly žáka dovést k zamyšlení nad použitím slov v textu a pochopení toho, že z některých slov je jasně patrný autorův kladný citový vztah k psům. Teprve poté následuje vysvětlení učiva a definice pojmů. Slova citově zabarvená jsou zde rozdělena na slova lichotná a slova hanlivá, přičemž u každého pojmu jsou uvedeny konkrétní příklady slov (např. *pacinky*, *haját* u slov lichotných) z výše zmíněného textu. Dále se zde setkáme s pojmem – slova zdobnělá. Použití konkrétních příkladů slov ze souvislého textu u nově probíraných jazykových pojmů přispěje k lepšímu pochopení učiva.

Po výkladu učiva následují dvě cvičení zaměřená na práci se slovy s citovým zabarvením (kladným i záporným) a slov bez citového zabarvení.

Alter – 2. ročník

Slova nespisovná (str. 98)

V této učebnici je učivo o slovech nespisovných zařazeno nepřehledně mezi ostatním učivem. Není zde žádné uvedení učiva formou definice nebo vysvětlení. Pod nadpisem „Slova nespisovná“ je pouze krátký text, v němž se vyskytují slova nespisovná. Úkolem žáků je najít tato slova, nahradit je slovy spisovnými a celý příběh poté převyprávět.

Učivo o slovech nespisovných je zařazeno v učebnici Alter již do druhého ročníku, zatímco v ostatních učebnicích se s tímto učivem setkáváme až ve vyšších ročnících, a to

vždy až po probrání ostatních pojmů, jako jsou slova významem nadřazená, slova významem podřazená aj.

Slova s citovým zabarvením (str. 85)

Zatímco v ostatních srovnávaných učebnicích se toto učivo probírá až ve 4. nebo 5. ročníku, v učebnici Alter se s tímto učivem setkáme již ve 2. ročníku. Na rozdíl od ostatních učebnic, kde je toto učivo prezentováno vždy samostatně nebo pod kapitolou „Učivo o významu slov“, je v této učebnici učivo o slovech s citovým zabarvením zařazeno do kapitoly Slabiky DĚ TĚ NĚ a zmínku o tomto učivu nenajdeme ani v obsahu učebnice. Učivo o slovech citově zabarvených je součástí kapitoly Slabiky DĚ TĚ NĚ proto, že v textu, který se týká výše zmíněných slabik dě tě ně, se vyskytují slova citově zabarvená. Za textem následuje krátká definice slov s citovým zabarvením, rozdělení na slova lichotná a hanlivá. Dále jsou zde uvedeny konkrétní příklady slov ke slovům lichotným, slovům bez citového zabarvení i ke slovům hanlivým. Úkolem žáků je vymýšlet podobná slova. Učivo o slovech citově zabarvených je přehledně umístěno do barevného rámečku a je tak odlišeno od ostatního textu.

Alter – 3. ročník

Citové zabarvení slovy (str. 147)

V této učebnici se s daným učivem setkáme pouze ve stručném přehledu v závěrečné části učebnice, kde jsou tato slova rozdělena na slova bez citového zabarvení a slova s citovým zabarvením. Jako slova s citovým zabarvením jsou uvedena slova lichotná a slova hanlivá. Ke všem pojmům je uvedeno několik konkrétních příkladů. Kromě tohoto přehledu není v celé učebnici tomuto učivu věnováno více prostoru – nejsou zde žádná cvičení k osvojení učiva.

Alter – 4. ročník

Slova s citovým zabarvením. Slova spisovná a nespisovná (str. 8-9)

Slova s citovým zabarvením i slova spisovná a nespisovná jsou v této kapitole probírána současně. Kapitola začíná úvodní básničkou, v níž se vyskytují slova spisovná, nespisovná i slova citově zabarvená. Žák po přečtení pracuje s textem, vyhledává

např. nespisovná slova a nahrazuje je slovy spisovnými. Následuje několik cvičení na dané učivo.

V závěru kapitoly jsou vymezeny pojmy spisovná čeština a hovorová čeština a je zde také zmínka o slovech nespisovných, která nepatří do spisovné češtiny. Je zde též definován pojem slova s citovým zabarvením. Následuje rozlišení těchto slov na slova lichotná, hanlivá a slova bez citového zabarvení. Úkolem žáků je uvést ke každému pojmu konkrétní příklady. Text s definicemi pojmů je umístěn do barevného rámečku, tím je přehledně odlišen od okolních cvičení.

Alter – 5. ročník

Slova s citovým zabarvením (str. 18 – 19)

V učebnici Alter (5. ročník) se setkáme s celkovým zopakováním učiva o významu slov. Tomuto učivu je zde věnována jedna kapitola. Žáci zde mají možnost zopakovat a připomenout si veškeré učivo o významu slov z předchozích ročníků. Kromě slov spisovných a nespisovných, která zde již znovu zmíněna nejsou, se zde setkáme se všemi ostatními jazykovými pojmy z okruhu učiva o významu slov. Je zde celá řada cvičení, textů a úkolů na zopakování učiva. Na konci této kapitoly je pak umístěn barevný rámeček s definicemi pojmů a úkolem žáků je doplnit ke každé z definic vlastní příklad.

Prodos – 3. ročník 1. díl

Slova spisovná a nespisovná (str. 34 – 35)

Kapitola o slovech spisovných a nespisovných začíná textem popisujícím telefonní rozhovor dvou chlapců. V textu jsou použita slova nespisovná. V barevně zvýrazněném rámečku pod textem najdeme informaci, že rozlišujeme slova spisovná a nespisovná a je zde také zmínka o vhodnosti užití těchto slov. Oproti ostatním učebnicím (Alter, Prodos, Nová škola) zde zcela chybí konkrétní příklady slov spisovných a nespisovných. Následují dva úkoly k textu, a to podtržení nespisovných slov a výrazů a dále nahrazení slov nespisovných slovy spisovnými.

V dalším cvičení mají žáci za úkol předvést různé telefonní rozhovory podle obrázků v učebnici. Mají se rozhodnout, kdy použít spisovnou češtinu a kdy lze v rozhovoru použít slova nespisovná.

Na další straně následuje úryvek textu od Jana Wericha. Úkolem žáků je označit v textu nespisovná slova a zamyslet se nad tím, proč autor tato slova v textu použil.

V posledním cvičení této kapitoly mají žáci za úkol přepsat jednotlivé věty a v každé větě nahradit slova nespisovná slovy spisovnými. Je zde vhodně doporučeno použít Slovník spisovné češtiny pro ověření spisovnosti slov.

Slova citově zabarvená (str. 30 – 32)

Učivo o slovech citově zabarvených je v této učebnici prezentováno před učivem o slovech spisovných a nespisovných. Obě kapitoly jsou ve srovnání s ostatními učebnicemi poměrně obsáhlé a je zde mnoho prostoru k pochopení, procvičení a osvojení tohoto učiva.

V kapitole o slovech citově zabarvených se nejvíce vyskytují krátké souvislé texty od známých autorů – K. Čapek, J. Karafiát aj. Žáci pak mají za úkol např. podtrhnout v textu slova citově zabarvená, nahradit slova citově zabarvená slovy bez citového zabarvení, u slov citově zabarvených rozhodnout, zdali se jedná o slova lichotivá nebo hanlivá atd.

Jsou zde i jiné typy cvičení – např. řada slov, ve které se vyskytují společně slova bez citového zabarvení, slova lichotivá a slova hanlivá. Úkolem žáků je podtrhnout jednou barvou slova lichotivá a jinou barvou slova hanlivá. V jiném cvičení mají žáci za úkol napsat k daným slovům slova citově zabarvená.

Na str. 32 najdeme stručnou definici slov citově zabarvených s uvedením konkrétních příkladů ke slovům lichotivým i hanlivým. Definice je od ostatního textu přehledně odlišena barevným zvýrazněním.

Prodos – 4. ročník 1. díl

Slova spisovná a nespisovná (str. 12)

V učebnici Prodos pro 4. ročník se v 1. díle setkáme s učivem o slovech spisovných a nespisovných již jen stručně formou opakování. Znovu je zde uvedena stejná definice jako v učebnici Prodos pro 3. ročník (1. díl) na str. 34. Následuje krátký souvislý text od Jana Wericha. Žáci mají za úkol vyhledat všechna slova nespisovná a nahradit je slovy spisovnými. Jsou zde ještě další úkoly k textu, které se však již netýkají učiva o slovech spisovných a nespisovných.

Slova citově zabarvená (str. 13)

Na úvod je zde stručně připomenuto, že slova citově zabarvená jsou buď slova lichotivá, nebo hanlivá. Nová informace se týká slov vulgárních čili slov hrubých, sprostých.

Následuje jediné cvičení týkající se slov citově zabarvených, ve kterém je řada slov, z nichž některá jsou lichotivá a některá hanlivá. Úkolem žáků je slova roztrždit.

V této učebnici již není věnována danému učivu velká pozornost - jedná se spíše o připomenutí a zopakování učiva.

Prodos – 5. ročník 1. díl

Slova spisovná, nespisovná, citově zabarvená (str. 27 - 30)

První část učebnice Prodos pro 5. ročník (1. díl) je věnována opakování učiva z předchozích ročníků. Mezi ostatním učivem o významu slov najdeme na str. 27 a dalších stranách různá cvičení vztahující se k učivu o slovech spisovných, nespisovných a citově zabarvených. Žáci se zde setkají se dvěma krátkými souvislými texty, s kterými po přečtení dále pracují. Při práci s těmito texty je žákům doporučeno použít Slovník spisovné češtiny. Kromě souvislých textů jsou zde další tři cvičení vztahující se k tomuto učivu. Za výše zmíněnými cvičeními následuje krátká zmínka o slovech spisovných, nespisovných, slovech citově zabarvených a slovech vulgárních. Nejsou zde již uvedeny konkrétní příklady k jednotlivým jazykovým pojmům. Toto je barevně zvýrazněno a tedy přehledně odlišeno od ostatního textu.

5.6 Frazeologie

Frazeologii není v žádné řadě učebnic věnována zvláštní kapitola, toto učivo je většinou součástí kapitol o významu slov nebo je různě zařazeno mezi ostatní učivo. V žádné učebnici však nenajdeme definici rčení, přísloví nebo pranostiky, ale setkáváme se přímo s konkrétními příklady, které jsou často doprovázeny vtipnými obrázky. Nejčastěji se jedná o různá rčení, přísloví a přirovnání.

Výjimkou jsou dvě učebnice Prodos pro 4. ročník (1. i 2. díl), ve kterých jsou pranostikám vymezeny speciální kapitoly. Na každý měsíc je zde uvedeno několik pranostik.

5.7 Celkové hodnocení učebnic

Všechny analyzované řady učebnic se navzájem značně liší - rozvržením učiva do jednotlivých ročníků, způsobem prezentace učiva, typy cvičení, grafickým zpracováním, rozsahem jednotlivých kapitol atd.

Nová škola

Učebnice Nová škola působí již na první pohled přehledně a systematicky. Důležité informace a definice jsou barevně zvýrazněny a umístěny do rámečků. Učebnice není přehlcena textem, text je přiměřené velikosti a je doplněn řadou hezkých ilustrací, které mají motivační charakter a často také usnadňují pochopení učiva.

Kromě nejrůznějších cvičení zde najdeme také spoustu říkanek, básniček, hádanek a zajímavých textů, s kterými se často pracuje při vyvozování nového učiva. Cvičení jsou velmi pestrá – doplňovačky, spojovací cvičení, vyhledávání slov v textu, opravování chyb atd.

Po jazykové stránce lze hodnotit učebnice Nová škola také pozitivně. Slovní zásoba v učebnicích je přiměřená věku žáků a zvolená témata jsou zajímavá a žákům blízká.

Na konci každé učebnice je vhodně zařazeno závěrečné opakování.

SPN

Učebnice SPN působí také celkem přehledně. Na rozdíl od učebnic Nová škola se veškerý text v těchto učebnicích jeví jako jednotvárný a všechna cvičení v učebnicích vypadají podobně. Je zde málo schémat, zajímavých úkolů, hádanek atd.

Srovnáme-li učebnice Nová škola a SPN pro druhý ročník ZŠ, jsou zde podstatné rozdíly. Zvláště vezmeme-li v úvahu věk žáků, je učebnice SPN zahlcena textem. Je zde málo motivačních cvičení – hádanky, luštění aj. a také méně obrázků než v učebnici Nová škola.

Definice jsou stejně jako v učebnicích Nová škola zvýrazněny barevně. Na konci učebnic jsou závěrečná opakování.

Alter

Učebnice Alter jsou svým zpracováním podobné učebnicím SPN. Je zde poměrně hodně textu a málo obrázků. Na rozdíl od učebnic SPN jsou v učebnicích Alter rozmanitější cvičení a text nepůsobí tak jednotvárně. V učebnicích SPN je text kromě zvýrazněných definic černobílý, strohý. V učebnicích Alter jsou barevně vyznačeny nejen důležité definice a poučky, ale také mnohá cvičení jsou zvýrazněna podbarvením.

Rozvržení učiva je nesystematické. Zatímco v jiných řadách učebnic je učivo o významu slov probíráno vždy v ucelených kapitolách, v učebnicích Alter tomu tak není. Např. v učebnici Alter pro třetí ročník se slova souznačná probírají samostatně na str. 44. Toto učivo je umístěno mezi učivem o vyjmenovaných slovech a slohovým učivem. Další učivo z oblasti učiva o významu slov nalezneme až na straně 101 – slova protikladná. Opět je zde toto učivo umístěno zcela izolovaně od ostatního učiva o významu slov.

Prodos

Učebnice Prodos jsou přehledné. Dost se však liší od ostatních řad učebnic - nejvíce v rozvržení učiva. Zatímco v ostatních učebnicích se probírají slova spisovná a nespisovná a slova s citovým zabarvením až ve 4. nebo 5. ročníku, v učebnici Prodos se toto učivo probírá již ve třetím ročníku.

V porovnání s učebnicemi Nová škola, SPN a Alter je zde mnohem více souvislých textů. Učebnice spíše působí jako pracovní sešity, protože je zde hodně cvičení zaměřených na vypisování, doplňování, tvoření vlastních vět apod.

V učebnici pro 5. ročník (1. díl) je učivu o významu slov věnováno mnoho prostoru a kromě slov nadřazených, podřazených a souřadných je zde zopakováno veškeré učivo o významu slov probírané ve 2.-5. ročníku.

Grafické zpracování učebnic je pěkné.

6 Výzkum

6.1 Metody a popis výzkumu

Součástí diplomové práce je také výzkum, jehož hlavním cílem bylo zjištění úrovně znalostí žáků 1. stupně ZŠ v oblasti učiva o významu slov.

V rámci výzkumu jsem zadávala na konci školního roku 2011/2012 test žákům 5. ročníků, a to ve třech strakonických základních školách – ZŠ Dukelská, ZŠ Poděbradova a ZŠ F. L. Čelakovského. V této práci budu tyto školy dále označovat jako škola A (ZŠ Dukelská), škola B (ZŠ Poděbradova) a škola C (ZŠ F. L. Čelakovského).

Test zahrnuje učivo o významu slov probrané v 2. až 5. ročníku ZŠ – tj. slova spisovná a nespisovná, slova protikladná, slova příbuzná, slova významem nadřazená, slova souznačná, rčení a slova citově zbarvená. Na vypracování testu měli žáci 45 minut.

6.2 Test pro 5. ročník. Český jazyk – učivo o významu slov

1. V každé větě podtrhni slova nespisovná a nahraď je slovy spisovnými. Slova spisovná napiš na řádek.

Martina má starší ségru a mladšího bráchu. _____

Vypil celou flašku limonády. _____

Furt se mě na něco ptala. _____

Vrátil nůžky zpět do šuplíku. _____

2. K daným slovům napiš antonyma a u doplněných příkladů zakroužkuj ANO nebo NE.

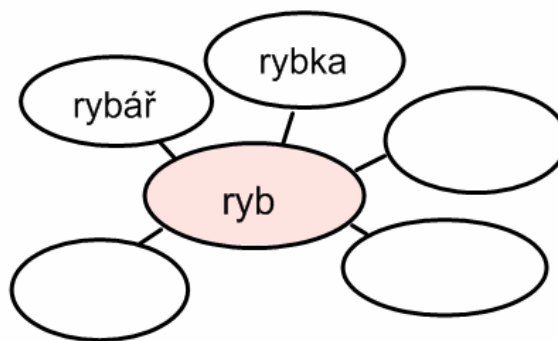
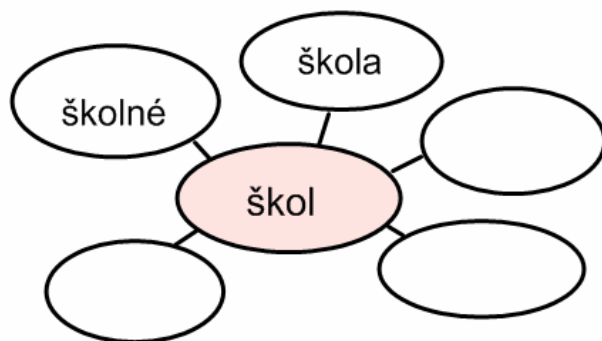
tma _____ ztratit koupit ANO - NE

hlučný _____ vlastní cizí ANO - NE

jih _____ široký štíhlý ANO - NE

3. Jsou slova *les – ples – lesklý – lest – tleskat* slova příbuzná? ANO - NE

4. K daným kořenům slov uveď další tři slova příbuzná:

5. V řadě slov najdi všechna slova mnohoznačná a podtrhni je. Potom si vyber jedno z nich a napiš dvě různé věty s použitím tohoto slova tak, aby dané slovo mělo pokaždé jiný význam.

oko, ucho, počasí, koberec, zub, koruna, nůžky, list, měsíc

1. _____

2. _____

6. Ke každé skupině slov uveď slovo významem nadřazené:

štika, kapr, pstruh, okoun, sumec - _____

Evropa, Asie, Amerika, Afrika - _____

postel, skříň, židle, stůl, police - _____

tele, kuře, jehně, kotě, štěně, lvíče - _____

7. Slova stejného nebo podobného významu se nazývají:

- a) slova souřadná
- b) slova souznačná (synonyma)
- c) slova příbuzná

8. Vysvětli vlastními slovy rčení: *Není všechno zlato, co se třpytí.*

9. Vyjádřete pomocí známého rčení, že je někdo hloupý.

10. K rčení přiřaď vlastnost.

Pro krejcar by si nechal koleno vrtat. _____

11. Podtrhněte nevhodně užitá citově zabarvená slova a nahraďte je slovy neutrálními (bez citového zabarvení) – tato slova napište na volné řádky pod text.

Knírač

Předkové tohoto psa byli známi již v 16. stol. jako dobří hlídači. Dnes rozlišujeme 3 typy: knírače velkého, středního a malého. Širokou hlavu s tupě zakončeným čumáčkem zdobí nápadný vous. Hafan má široký hrudník a svalnaté zadní hnáty. Pacičky jsou kulaté a krátké.

Tělo čokla je pokryto hrubými chloupky, zbarvení je černé nebo pepř a sůl. Vysoko nasazený ocas musí být v mládí zkrácen. Je to pes silný a odolný, ale není-li včas očkovan, může onemocnět vážnými infekčními chorobami a chcípnout.

6.3 Interpretace výsledků výzkumu

Cvičení 1 – spisovná a nespisovná slova

Toto cvičení je zaměřeno na vyhledání nespisovných slov ve větách. Úkolem žáků bylo podtrhnout slova nespisovná a nahradit je slovy spisovnými. Nejmenší chybovost byla v první větě (slova „ségra“ a „brácha“), toto zvládla většina žáků správně. Naopak nejvíce chyb se vyskytlo v poslední větě, kde žáci sice správně označili slovo šuplík jako slovo nespisovné, ale mnoho žáků neumělo toto slovo nahradit slovem spisovným.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 78 % (viz tabulka 5).

Cvičení 2 – antonyma

V tomto cvičení měli žáci v prvním sloupci za úkol napsat antonyma k daným slovům (tma, hlučný, jih). V této části cvičení žáci téměř nechybovali, např. žáci ze školy C napsali tuto část cvičení se stoprocentní úspěšností. Žáci ze školy A chybovali více. V této části cvičení měli celkem 11 chyb. Nejčastější chybou bylo, že jako antonymum ke slovu jih uváděli „západ“. Dále dělali často chybu ve slově tma, kde jako antonymum uváděli slova „den“, „slunce“, „ve dne“ aj. Žáci ze školy B měli v této části cvičení celkem 9 chyb a dělali podobné chyby jako žáci ze školy A.

Větší chybovost byla v tomto cvičení ve druhé části, kde jsou uvedeny tři dvojice slov – „ztratit – koupit“, „vlastní – cizí“ a „široký – štíhlý“. Úkolem žáků bylo podtrhnout ANO, pokud se jedná o dvojici antonym, v opačném případě měli žáci podtrhnout NE. Největší chybovost byla ve dvojici „široký – štíhlý“, kdy tuto dvojici většina žáků označila jako antonyma. Ve škole B měli tuto dvojici správně označenou jen dva žáci celkem z 20 žáků a ve škole C jen 4 žáci z 22 žáků. Ve škole A již byli úspěšnější a tuto dvojici „široký – štíhlý“ označila správně slovem NE přesně polovina žáků.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 76 % (viz tabulka 5).

Cvičení 3 – slova příbuzná

Zde měli žáci za úkol odpovědět na otázku, zdali jsou slova *les – ples – lesklý – lest – tleskat* slova příbuzná. Více než polovina žáků odpověděla na tuto otázku správně. Zajímavé je všimnout si rozdílů mezi jednotlivými školami viz tabulka č. 4. Zatímco ve většině cvičeních testu se jednotlivé školy ve výsledcích výrazně neliší, v tomto cvičení

jsou rozdíly v úspěšnosti značné - i 32 % (škola A – 59 %, škola B – 50 % a škola C – 82 %). Mnoho žáků pravděpodobně označilo výše zmíněnou skupinu slov za slova příbuzná bez většího rozmyšlení jen na základě velké podobnosti slov. Na první pohled to vypadá, že slova mají společný kořen „les“, ale při uvědomění si významů jednotlivých slov dojdeme k jasnému závěru.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení činí 64 % (viz tabulka 5).

Cvičení 4 – slova příbuzná

V celém testu uspěli žáci nejlépe právě v tomto cvičení. Jsou zde uvedeny dva kořeny slov a ke každému z nich měli žáci napsat tři slova příbuzná. Žáci měli u každého kořene slova uvedena dvě slova příbuzná jako nápovědu, což možná napomohlo ke zvýšení úspěšnosti v tomto cvičení. Dalším důvodem vysoké úspěšnosti je přímo testované učivo - „slova příbuzná“, kterému je v učebnicích pro 1. stupeň věnováno mnoho prostoru. Žáci se s tímto učivem setkávají nejen v rámci učiva o významu slov, ale také ve slovtvorbě.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 92 % (viz tabulka 5).

Cvičení 5 – slova jednoznačná a slova mnohoznačná

Toto cvičení bylo jediné, u kterého jsem při hodnocení používala i minusové body, a to z toho důvodu, že mnoho žáků jednoduše tipovalo správnou odpověď a byla zde velká chybovost. Z řady 9 slov bylo 7 slov mnohoznačných a pouze dvě jednoznačná („počasí“, „koberec“). Za každé správně označené slovo jsem dávala 1 bod, ale u chybně označených slov (jednoznačných) jsem naopak bod ubírala. Za dvě věty, ve kterých žák použil mnohoznačné slovo ve dvou významech, bylo možné získat další dva body. Maximální počet bodů v tomto cvičení je 9 bodů, což se podařilo získat pouze jedinému žákovi. Celkem 9 žáků pak získalo 8 bodů, 16 žáků 7 bodů. Ostatní pracovali méně úspěšně. Osm žáků celkem z 64 testovaných žáků získalo v tomto cvičení 0 bodů.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 56 % (viz tabulka 5).

Cvičení 6 – slova významem nadřazená

V tomto cvičení jsou čtyři řady slov souřadných. Úkolem žáků bylo přiřadit ke každé řadě slov slovo významem nadřazené. Nejvíce žáci chybovali v druhé řadě slov souřadných (Evropa, Asie, Amerika, Afrika), kterou chybně označovali jako „státy“ nebo

„země“. Poslední řadu slov (tele, kuře, jehně, kotě, štěně, lvíče) označilo 38 žáků nadřazeným slovem zvíře, což jsem sice uznávala jako správnou odpověď, ale ještě přesnější slovo nadřazené je „mládě“, což uvedlo jen 20 žáků celkem z 64 žáků. Pouze 6 žáků uvedlo u tohoto příkladu špatnou odpověď (např. *savci, dobytek* aj.).

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 79 % (viz tabulka 5).

Cvičení 7 – slova souznačná

V tomto cvičení měli žáci za úkol vybrat správnou odpověď k dané definici „*Slova stejného nebo podobného významu se nazývají:*

- a) slova souřadná,
- b) slova souznačná (synonyma),
- c) slova příbuzná.“

Celkově měli žáci v tomto cvičení poměrně nízkou úspěšnost. Značné jsou také rozdíly v úspěšnosti mezi jednotlivými školami u tohoto cvičení viz tabulka č. 4. Vyskytly se zde největší rozdíly mezi školami v celém testu.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 54 % (viz tabulka 5).

Cvičení 8 – rčení „Není všechno zlato, co se třpytí.“

Druhá část testu, zaměřená převážně na znalost lidových rčení, byla pro žáky obzvlášť obtížná. Ve cvičeních 8, 9 a 10 dosáhli žáci celkově nejmenší úspěšnosti, pohybovala se jen mezi 20 a 24 %.

Vysvětlit výstižně rčení „Není všechno zlato, co se třpytí.“ se podařilo jen několika málo žákům.

Zde jsou uvedeny příklady nejvýstižnějších odpovědí žáků:

„*Není všechno pravé, jak to vypadá.*“

„*Všechno není takové, jako to vypadá.*“

„*Vše, co je na okraj krásné, pohodové, není to tak vždy. Uvnitř to může být těžké a obtížné a prokousat se tím není jednoduché.*“

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 24 % (viz tabulka 5).

Cvičení 9 – Vyjádři pomocí známého rčení, že je někdo hloupý.

V tomto cvičení byla opět velmi nízká úspěšnost. Většina žáků do tohoto cvičení nenapsala vůbec nic, někteří žáci zase psali nesmyslná slovní spojení. Jen několik málo

žáků uvedlo vhodná rčení – např. „hloupý jako poleno“, „hloupý jako necky“, „má o kolečko navíc“, „dlouhé vlasy, krátký rozum“, „má v hlavě piliny“ aj.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 20 % (viz tabulka 5).

Cvičení 10 - *Pro krejcar by si nechal koleno vrtat.*

V tomto cvičení měli žáci ke zmíněnému rčení přiřadit vlastnost. Ve škole A i ve škole B odpověděli pouze dva žáci z celé třídy správně, ve škole C doplnilo 8 žáků správně slovo „chamtivost“, několik žáků ze všech tří škol vyjádřilo vlastnost celou větou nebo méně přesně (získali 1 bod) a ostatní žáci buď nevyplnili vůbec, nebo neodpověděli správně.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 23 % (viz tabulka 5).

Cvičení 11 – slova citově zbarvená

V posledním cvičení měli žáci vyhledat a označit všechna slova citově zbarvená a nahradit je slovy bez citového zbarvení. Označení slov citově zbarvených zvládli žáci celkem dobře. Obtížněji se vypořádali s dalším úkolem, a to nahrazením slov citově zbarvených slovy bez citového zbarvení.

Velmi častou chybou bylo to, že mnoho žáků nesprávně označovalo slovo „tupě“ jako slovo citově zbarvené.

Celková úspěšnost žáků v tomto cvičení je 59 % (viz tabulka 5).

6.4 Shrnutí

Výzkum prokázal, že testovaní žáci 5. tříd mají obecně poměrně dobré znalosti učiva o významu slov. Velmi slabé jsou však jejich znalosti z oblasti frazeologie. Lze usuzovat, že tomuto učivu je v hodinách českého jazyka věnováno málo prostoru a pozornosti. V učebnicích se navíc toto učivo vyskytuje pouze okrajově na rozdíl od ostatního učiva o významu slov.

Je třeba důsledně dbát na zařazení tohoto učiva do hodin českého jazyka.

tabulka č. 1 - ŠKOLA A

žák	Cvičení číslo (max. počet bodů)											celkem bodů max. 51
	1 (5)	2 (6)	3 (1)	4 (6)	5 (9)	6 (4)	7 (1)	8 (3)	9 (2)	10 (2)	11 (12)	
A1	4	4	1	5	2	0	0	0	1	0	8	25
A2	4	5	0	5	3	0	1	0	0	0	3	21
A3	4	5	1	6	9	4	0	0	0	0	8	37
A4	4	6	0	6	0	3	1	0	0	0	5	25
A5	5	5	1	6	8	4	0	2	0	0	9	40
A6	3	4	1	6	6	4	0	1	0	1	3	29
A7	5	4	1	6	7	4	0	3	0	2	5	37
A8	1	3	1	4	0	0	0	0	0	0	8	17
A9	3	5	0	6	8	4	1	0	0	0	10	37
A10	4	4	1	6	8	4	0	0	2	0	8	37
A11	3	4	0	4	5	2	0	1	0	0	2	21
A12	5	5	1	6	6	4	1	3	0	0	8	39
A13	4	5	1	6	4	0	0	0	0	0	6	26
A14	4	5	0	6	8	4	0	3	0	0	6	36
A15	3	3	0	3	4	3	0	0	0	0	7	23
A16	5	3	1	6	6	3	0	0	0	0	8	32
A17	4	5	1	4	0	4	0	0	0	0	6	24
A18	5	5	1	6	7	4	0	3	0	2	8	41
A19	4	5	0	6	6	4	1	0	0	0	6	32
A20	2	2	0	4	0	3	0	0	0	1	7	19
A21	5	6	0	6	4	4	0	1	0	0	7	33
A22	5	5	1	6	8	3	1	3	0	0	9	41

Třída ze školy A má průměrný počet bodů na jednoho žáka: 30,55.

tabulka č. 2 - ŠKOLA B

žák	Cvičení číslo (max. počet bodů)											celkem bodů max. 51
	1 (5)	2 (6)	3 (1)	4 (6)	5 (9)	6 (4)	7 (1)	8 (3)	9 (2)	10 (2)	11 (12)	
B1	4	4	0	6	3	4	1	0	0	0	8	30
B2	2	3	1	6	3	3	1	0	0	0	2	21
B3	3	5	0	5	3	4	1	0	0	2	4	27
B4	4	3	1	5	7	3	1	0	0	0	8	32
B5	4	5	0	5	7	4	1	3	0	0	9	38
B6	4	4	1	6	7	4	1	0	0	0	8	35
B7	4	4	0	5	6	3	1	0	0	0	10	33
B8	4	5	0	5	7	4	0	3	0	0	10	38
B9	4	5	0	4	4	3	1	0	0	0	0	21
B10	0	5	0	6	0	2	0	0	0	0	1	14
B11	5	5	1	6	7	4	1	3	2	1	7	42
B12	5	6	1	6	5	4	1	0	2	0	10	40
B13	5	5	1	6	8	3	1	0	0	0	10	39
B14	3	5	0	6	1	3	0	0	2	0	9	29
B15	3	4	1	5	1	3	1	0	0	0	6	24
B16	5	5	1	6	7	4	1	0	0	0	9	38
B17	4	4	0	5	4	3	0	0	0	0	9	29
B18	5	5	1	6	8	3	1	3	2	0	10	44
B19	5	5	1	6	6	3	1	3	2	2	11	45
B20	0	2	0	6	0	2	1	0	0	0	3	14

Třída ze školy B má průměrný počet bodů na jednoho žáka: 31,65.

tabulka č. 3 – ŠKOLA C

žák	Cvičení číslo (max. počet bodů)											celkem bodů max. 51
	1 (5)	2 (6)	3 (1)	4 (6)	5 (9)	6 (4)	7 (1)	8 (3)	9 (2)	10 (2)	11 (12)	
C1	4	5	1	6	6	4	0	0	0	0	3	29
C2	4	5	0	5	4	4	1	0	2	0	7	32
C3	2	5	1	6	6	3	1	2	0	0	6	32
C4	4	5	1	6	7	4	0	0	0	2	9	38
C5	3	5	1	5	5	3	0	0	2	0	3	27
C6	3	4	0	6	1	2	0	0	0	0	6	22
C7	5	5	1	6	7	3	1	0	0	1	10	39
C8	4	5	0	3	4	0	0	0	0	0	6	22
C9	5	5	1	6	6	2	1	2	2	2	9	41
C10	4	4	1	6	7	4	1	3	0	2	10	42
C11	4	5	0	5	0	2	0	0	0	0	7	23
C12	5	6	1	6	7	4	1	0	0	0	10	40
C13	3	5	1	6	0	1	0	0	2	0	0	18
C14	5	5	1	5	3	4	1	0	0	2	7	33
C15	4	4	1	6	6	4	0	0	0	0	11	36
C16	4	5	1	4	6	4	0	0	0	0	9	33
C17	4	4	1	6	8	4	1	0	0	1	10	39
C18	4	6	1	6	8	3	1	1	2	2	8	42
C19	5	4	1	6	7	3	1	1	0	0	8	36
C20	5	5	1	6	7	4	0	0	0	2	5	35
C21	5	4	1	6	7	4	1	1	2	2	8	41
C22	4	6	1	6	7	4	1	1	0	2	10	42

Třída ze školy C má průměrný počet bodů na 1 žáka: 33,73.

Vysvětlivky: škola A = ZŠ Dukelská
škola B = ZŠ Poděbradova
škola C = ZŠ F. L. Čelakovského

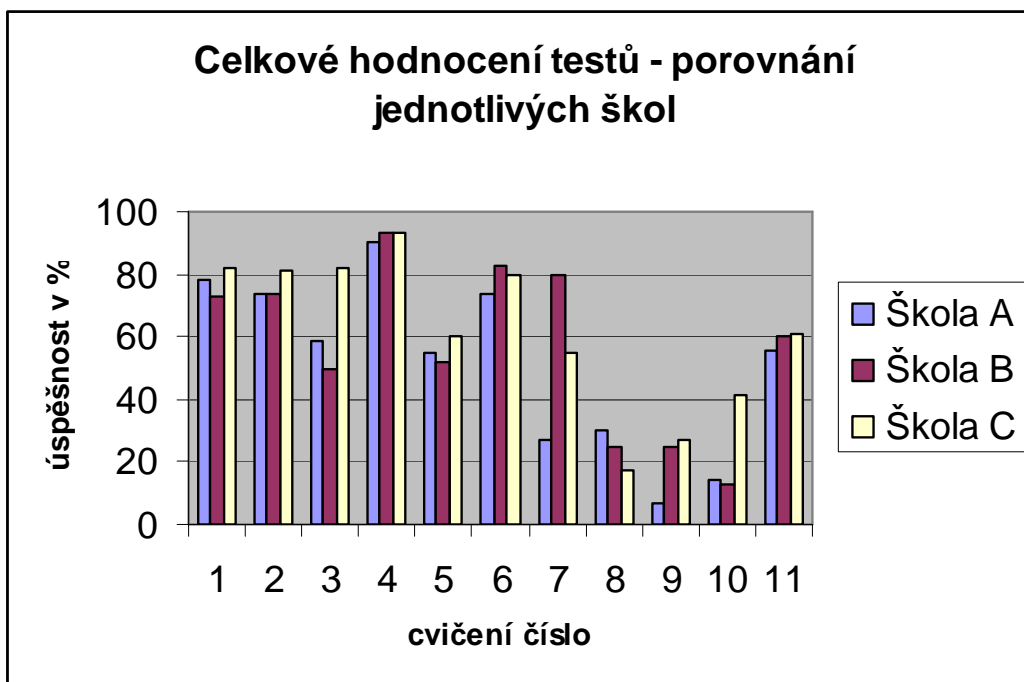
Porovnání výsledků jednotlivých škol

U jednotlivých škol A,B,C je uvedena procentuální úspěšnost v jednotlivých cvičeních. Výsledky jsou zaokrouhleny na celé jednotky.

škola	Cvičení číslo - hodnocení úspěšnosti v %											celková úspěšnost v %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
A	78	74	59	90	55	74	27	30	7	14	56	51 %
B	73	74	50	93	52	83	80	25	25	13	60	57 %
C	82	81	82	93	60	80	55	17	27	41	61	62 %

Tabulka č. 4

Graf č. 1

Tabulka č. 5

školy	Cvičení číslo - průměrná úspěšnost v %											celková úspěšnost v %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
A,B,C	78	76	64	92	56	79	54	24	20	23	59	57

7 Pracovní listy

PRACOVNÍ LIST - PŘÍSLOVÍ

1/ Rozluštíš známá přísloví? Spoj části vět a vzniklá přísloví přepiš.

Pýcha předchází	na bojišti.
Hlad je nejlepší	na zed'.
Nemaluj čerta	jednou řež.
Těžce na cvičišti, lehce	pád.
Dvakrát měř a	kuchař.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

2/ Vysvětli význam těchto přísloví.

3/ Jaké další přísloví znáš? Napiš jej a vysvětli:

4/ Hádkanky! Uhodneš význam starých a méně známých rčení? Vyber správnou možnost:

- 1. Zná potměchmatiku.** a) umí dobře matematiku
b) umí potmě leccos udělat
- 2. jít na chytačku** a) dobře se prodávat
b) nachytat někoho
- 3. uříznout si kšandu** a) zničit něco
b) udělat si ostudu

(klíč: 1b, 2a, 3b)²⁵

²⁵ ZAORÁLEK JAROSLAV, *Lidová rčení*. 2. upravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 780 s.

Hádanky. Uhodneš význam rčení?

Ke každému rčení přiřaď správný význam (vyber jednu z možností). Pod daným číslem najdeš v tabulce písmeno. Zapiš písmena do tajenky.

jít do Prošíkova

1	udělat si výlet
2	prosit

snědl pavouka

3	je rozmrzlý
4	snědl něco zkaženého
5	je zamlklý

má kačenku

6	má veselou náladu
7	je plešatý

podávat vidličky (vidliček) někomu

- rčení z doby starší

8	nabízet někomu pomoc
9	dráždit někoho, vysmívat se někomu

nalévat dobrého vína někomu

- rčení knižní

10	pohostit někoho
11	mluvit s ním o příjemných věcech
12	obdarovat někoho hezkým darem

být na trní

13	být nedočkavý
14	být v nepříjemné situaci

oplácet stejnou mincí někomu něco

15	splatit dluhy
16	stejně s ním jednat jako on s námi
17	zaplatit přiměřenou cenu za něco

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
B	N	E	A	C	F	R	I	O	K	S	Y	T	L	M	E	U

TAJENKA:

Žádný strom ___ ___ ___ ___ ___ do nebe.²⁶

(klíč: 2,3,7,9,11,13,16)

²⁶ ZAORÁLEK JAROSLAV, *Lidová rčení*. 2. upravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 780 s.

Pracovní list – čtení, psaní

Zamet' si před svým prahem (české přísloví)

Opiš básničku: Zametám chodník před vrátky,

je samý prach a listí.

Jakými asi košťátky

se lidské srdce čistí?

Výklad přísloví:

Než začneš druhým vytýkat jejich chyby a upozorňovat je na to, co dělají špatně, zamysli se nad tím, zda se úplně stejně nechováš ty sám/sama.

Vysvětli význam podobných přísloví:

Darovanému koni na zuby nekoukej.

Nechval dne před večerem.

Podle sebe soudím tebe.

Zlobí se na zrcadlo, kdo má křivou pusou.

Společný rozhovor:

Co ti na druhých lidech vadí? Řekl/a jsi někdy někomu blízkému – svému kamarádovi, sourozenci nebo mamince či tátovi – že ti vadí něco z toho, co dělají? Co to bylo? Jak se ten, komu jsi jeho chyby vytkl/a, zachoval? Zkus se teď zamyslet nad tím, zda alespoň některé věci, které ti vadí na ostatních a které jim vyčítáš, neděláš ty sám/sama.²⁷

²⁷ KUKAL PETR, *Povídání a hry s českými příslovími. Pro děti od 6 do 10 let.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 120 s. ISBN 978-80-247-1820-0. s. 106

Pracovní list – čtení, psaní

Trpělivost přináší růže (české přísloví)

Opiš básničku: Zalévám růže celé jaro,
v létě pak kvetou ostošest.
No to by taky ještě hrálo,
aby mi zapomněly kvést!

Výklad přísloví:

Buď trpělivý/á. Kdo je trpělivý a umí na některé věci počkat, často dosáhne většího úspěchu než ten, kdo chce mít všechno hned.

Vysvětli význam podobných přísloví:

Spěchej pomalu.

Kdo si počká, ten se dočká.

Dvakrát měř, jednou řež.

Práce kvapná, málo platná.

Společný rozhovor:

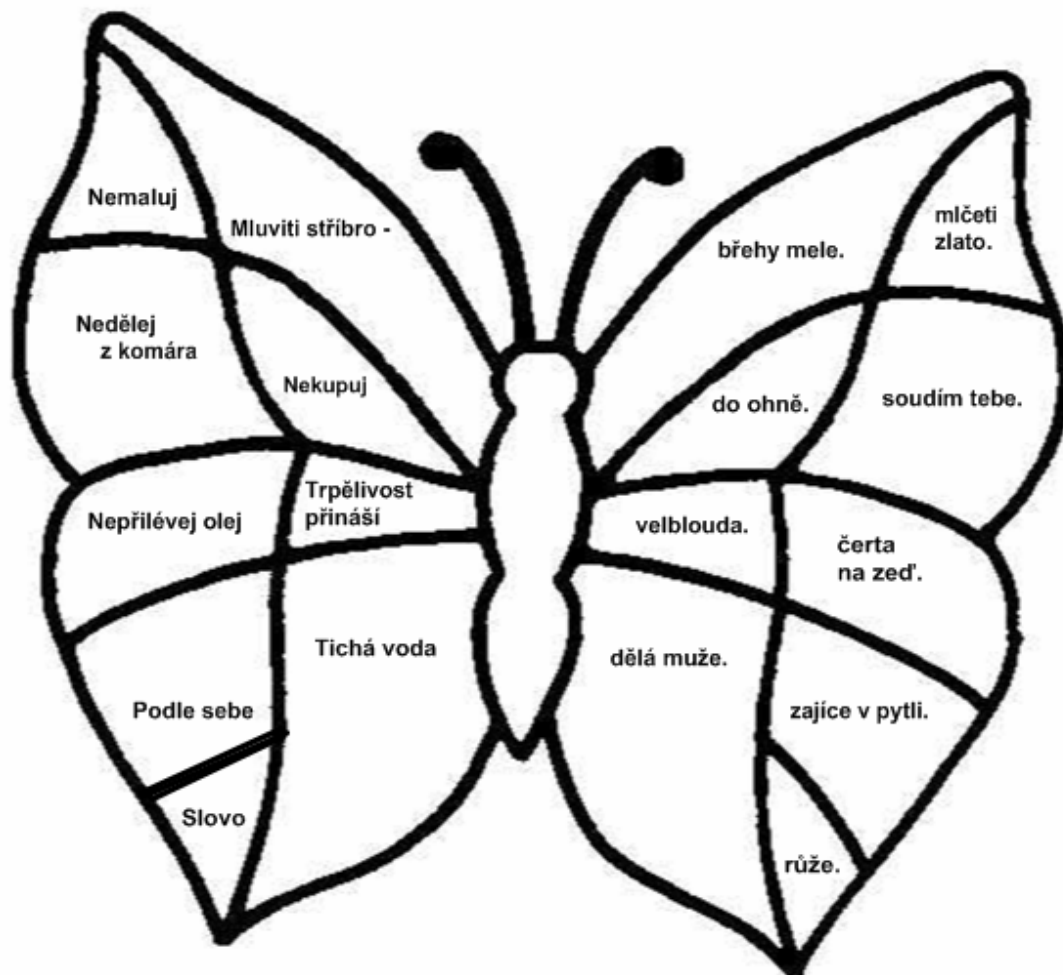
Jsi trpělivý/á, nebo chceš mít všechno hned? Pověz kamarádům, kdy se ti trpělivost vyplatila. Stalo se ti, že jsi kvůli svojí netrpělivosti naopak o něco přišel/a?²⁸

²⁸ KUKAL PETR, *Povídání a hry s českými příslovími. Pro děti od 6 do 10 let.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 120 s. ISBN 978-80-247-1820-0. s. 102

Příslloví

V levém křídle motýla jsou začátky přísloví a v pravém křídle jsou jejich dokončení.

Správné dvojice vybarvi stejnou barvou.

Vyber si jedno přísloví, napiš jej a vysvětli:

Když na Ondřeje sněží, sníh dlouho poleží. (30. listopadu)

1. Opiš pečlivě pranostiku:

2. Z pranostiky vypiš všechna slovesa: _____

vlastní jméno: _____

předložku _____

Přiblížení pranostiky:

Koncem listopadu čím dál tím častěji sněží. Sněhová pokrývka zůstává ležet i v nížinách obvykle delší dobu.

Svatý Ondřej je patronem rybářů, obchodníků s rybami a nosičů vody. Bývá vyobrazován s rybářskou sítí a rybou.

Další pranostiky:

Ondřejův sníh zůstane leže sto dní.

Hrozí-li Kateřina sněhem, přinese jej Ondřej.

Povídání o starých zvycích:

Dříve děvčata věštila budoucího ženicha podle různých starých zvyků. Například o půlnoci před svatým Ondřejem dívka zaklepala na kurník – když se ozval kohout, znamenalo to, že se ten rok vdá, ozvala-li se slepice, musela ještě rok počkat.

Hra:

Při hře Chlapec nebo děvče se postavte do kruhu. Jedna dívka se zavázanýma očima bude obcházet skupinu a po chvíli se někoho dotkne. Bude-li to chlapec, může si šátek z očí sejmout a zatočí se spolu v kole. Pak předá šátek jinému děvčeti. Dotkne-li se děvčete, musí jít do kola ještě jednou.

Mezipředmětové vztahy

Prvouka

V hodinách prvouky si vyprávíme o tom, co se děje v přírodě v zimě. Pro navození vhodné atmosféry si můžeme s dětmi prohlížet obrázky nebo fotky zasněžené krajiny. Povídáme si o jehličnatých stromech.

Které jehličnaté stromy žáci znají?

Opadávají jehličnaté stromy na zimu?

Jeden z našich jehličnanů opadává, který? (Modřín.)

Jak podle šišek rozeznáte smrk od jedle? Která šiška roste vzhůru a která směrem dolů?

Výtvarná výchova

Otisky zasněžených větvíček

pomůcky: tmavý papír

mělká nádoba s bílou temperovou barvou

Využijeme větvíčky, které najdeme při vycházce, ale nelámeme je ze stromů. Do mělkých nádob nalijeme bílou temperovou barvu, jehličnaté větvíčky v nich jemně namočíme a pokládáme na připravený papír. Když otisk nebude zřetelný, přiložíme svrchu na větvíčku ještě jeden papír a přitlačíme.²⁹

²⁹ MARÁKOVÁ IVA, *Pranostiky a hry na celý rok*. Praha: Portál, s.r.o., 2006. 131 s. ISBN 80-7367-164-6. s. 75

Pracovní list – Učivo o významu slov – pro 4. ročník

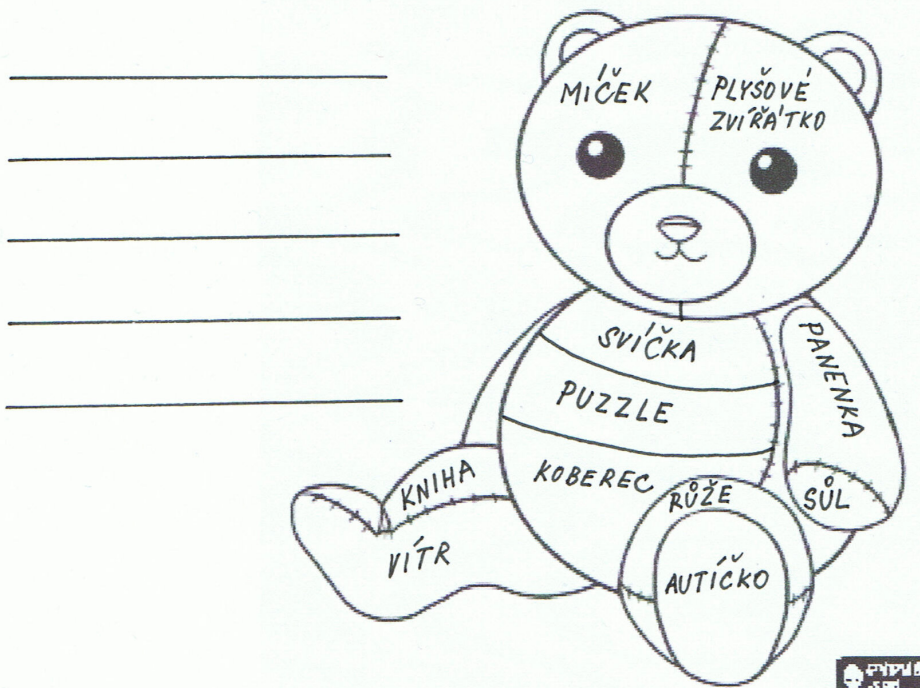
1. Ke každé řadě slov doplň další slova souřadná:

1. švestka – hruška – malina – _____
2. loď – kolo – letadlo – _____
3. policista – prodavačka – elektrikář – _____
4. kapr – lín – okoun – _____
5. lípa – bříza – dub – _____
6. zelená – bílá – žlutá – _____
7. Vltava – Otava – Lužnice – _____
8. čáp – kos – vrána – _____

2. Ke každé řadě slov ze cvičení 1. přiřaď slovo významem nadřazené:

př. 1. ovoce	5. _____
2. _____	6. _____
3. _____	7. _____
4. _____	8. _____

3. Vybarvi pouze ta políčka medvídky, kde najdeš slova podřazená ke slovu **hračka**. Tato slova potom vypiš na volné řádky:

PRACOVNÍ LIST – Učivo o významu slov

1. Slova tučně vytištěná nahraď **antonymy** (slovy protikladnými) a přepiš správně celá slovní spojení na prázdný řádek; vyluštíš tak názvy pohádek:

O **chytrém** Honzovi _____

Sůl **pod** zlato _____

Obušku, z pytle **dovnitř!** _____

Císařovy **staré** šaty _____

Jak se **uspávají** princezny _____

O **černé** paní _____

Šíleně **veselá** princezna _____

Z pekla **smůla** _____

2. Prohlédni si pečlivě všechny dvojice slov. Které dvojice slov jsou **antonyma**? Podtrhni je modře:

tmavý – světlý

vyčistit – umýt

vysoko - nízko

noc – den

studený - mražený

prodávat - kupovat

ostrý – tupý

málo – trochu

konec – začátek

3. Doplň do tabulky chybějící slova

	Slova bez citového zabarvení	Slova citově zabarvená - lichotivá	Slova citově zabarvená - hanlivá
		pejsánek	
			barabizna
			hnáty

PRACOVNÍ LIST - Slova jednoznačná a mnohoznačná

1. Podtrhni červeně slova jednoznačná a modře slova mnohoznačná:

oko list počasí sloveso měsíc koruna Praha hřebínek

2. Do následujících vět vhodně doplň slova mnohoznačná ze cvičení 1. a poté vymysli a napiš ke každé větě další větu tak, abys použil stejné slovo mnohoznačné, ale v jiném významu:

Příklad:

Udělal se jí oko na punčoše. - Babička si nakapala kapky do oka.

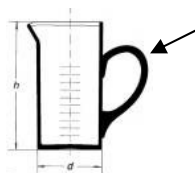
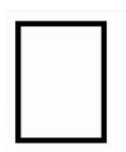
a) _____ je dnes v úplňku.

b) Král si nasadil na hlavu _____ .

c) Žák poznal na obrázku _____ javoru.

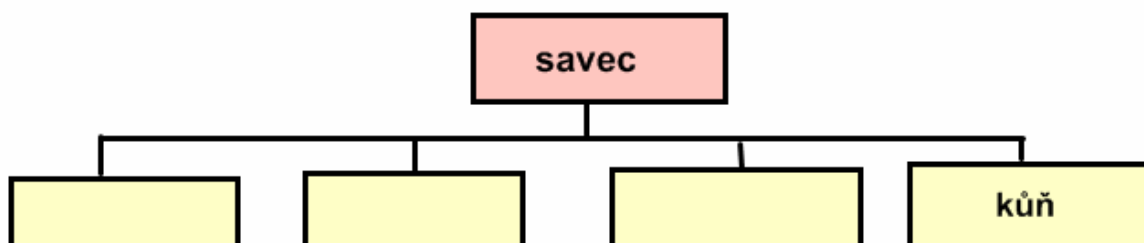
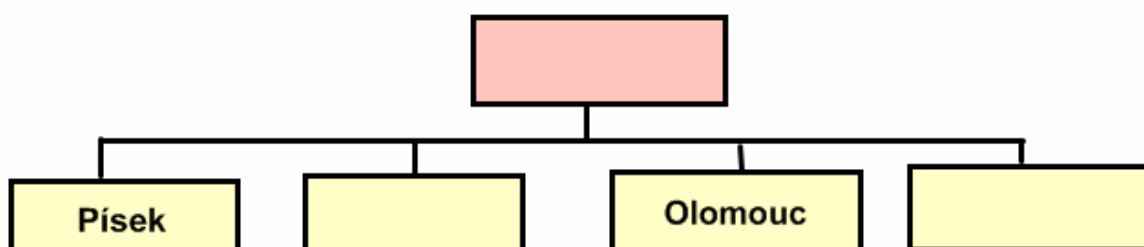
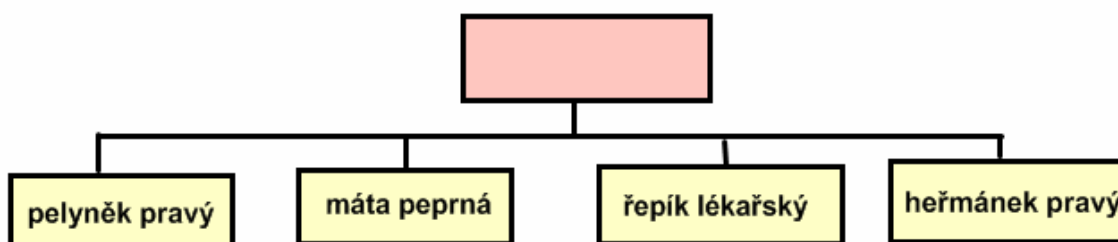
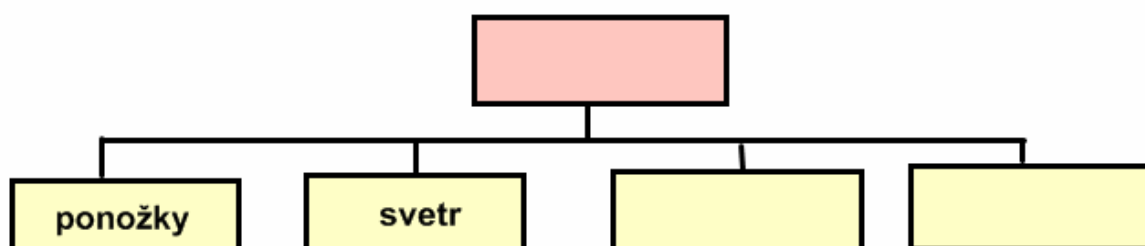
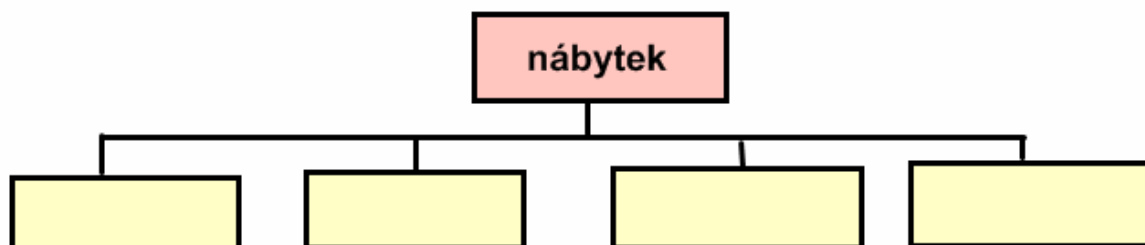
d) Kohout má na hlavě _____ .

3. Najdi a spoj čarou dvojice obrázků, pro které užíváme stejné slovo (slovo mnohoznačné); tato tři slova pak napiš na prázdné řádky pod obrázky:

PRACOVNÍ LIST – Slova významem nadřazená a slova významem podřazená

1. Doplň do schématu chybějící údaje:

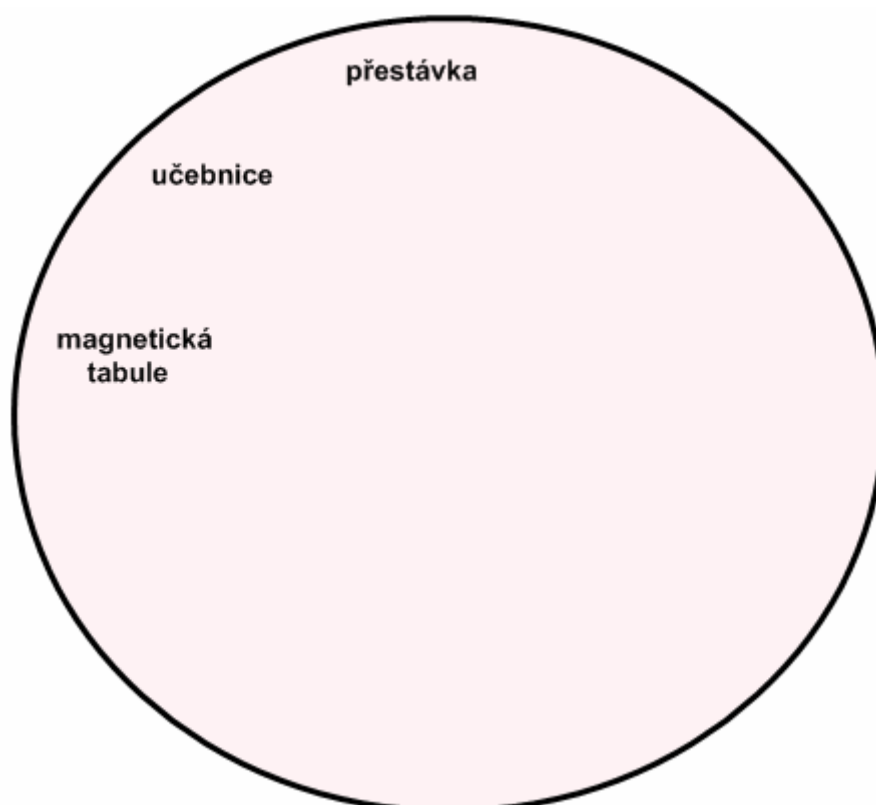
Slova podřazená

V domečku vybarvi zeleně všechna slova významem podřazená ke slovu nábytek:

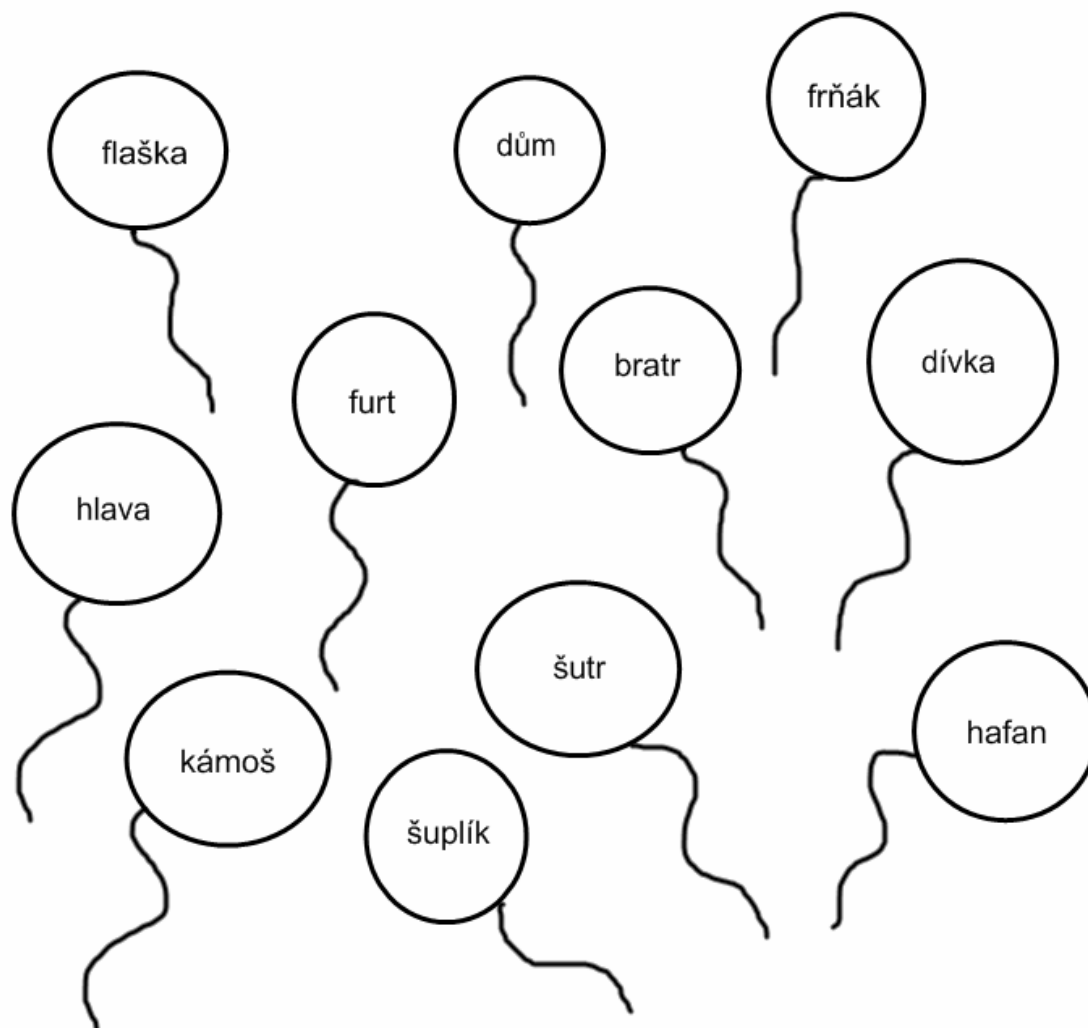
Významový okruh

Do kruhu zapiš slova z významového okruhu škola:

PRACOVNÍ LIST – SLOVA SPISOVNÁ, SLOVA NESPISOVNÁ

V balóncích najdeš slova spisovná a slova nespisovná.
Balónky se slovy spisovnými vybarvi oranžově
a balónky se slovy nespisovnými vybarvi modře.

Nespisovná slova nahraď slovy spisovnými:

SLOVA SPISOVNÁ, SLOVA NESPISOVNÁ SLOVA S CITOVÝM ZABARVENÍM

1. Uveďte k daným nespisovným slovům souznačná slova spisovná:

matika _____	děják _____
ségra _____	fabrika _____
kýbl _____	flek (na kabátě) _____
šutr _____	švindlovat _____
flaštička _____	(mám) fofr _____
(mně je to) fuk _____	(dalo mi to) fušku _____
odfláknout _____	funus _____

2. Na které řádce jsou jen slova spisovná? Tuto řádku zeleně podtrhni!

- A láhev, zátka
- B flaška, zátka
- C láhev, špunt
- D flaška, špunt

3. Slovo lichotné je:

- A pes
- B psisko
- C pejsek
- C hafan

4. Uveďte k daným slovům slova souznačná bez citového zabarvení:

sluníčko, Jaroušek, maminka, Pepík, synáček, Mařenka, strejda

5. Uveďte k daným slovům slova souznačná s citovým zabarvením

a) lichotným, b) hanlivým:

otec, teta, pes, kůň³⁰

³⁰ STYBLÍK VLASTIMIL a kol., *Opakujeme si český jazyk I.* Praha: SPN, 1999. 136 s. ISBN 80-7235-059-5.s.19, s. 43

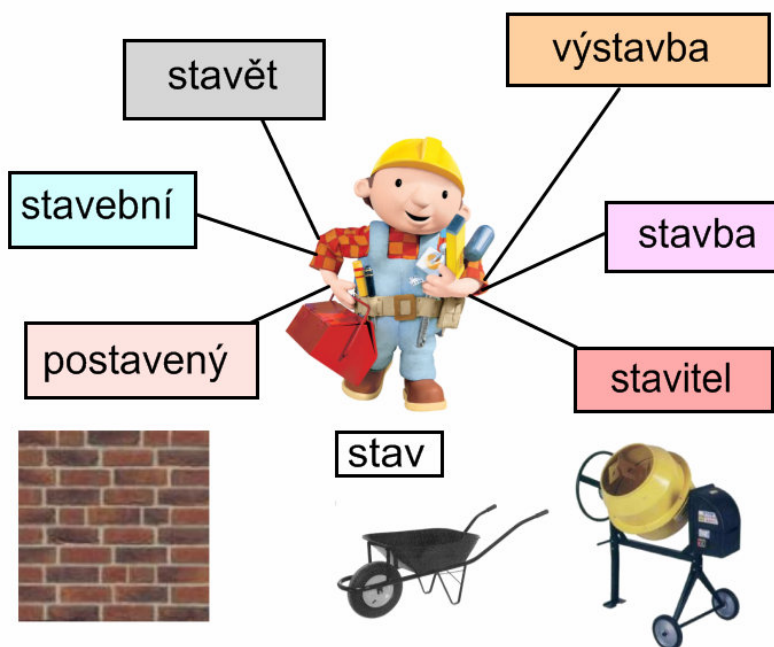
Slova citově zbarvená

Roztříd' slova citově zbarvená na slova lichotivá a hanlivá. Ke každému slovu pak řekni slovo souznačné bez citového zbarvení.

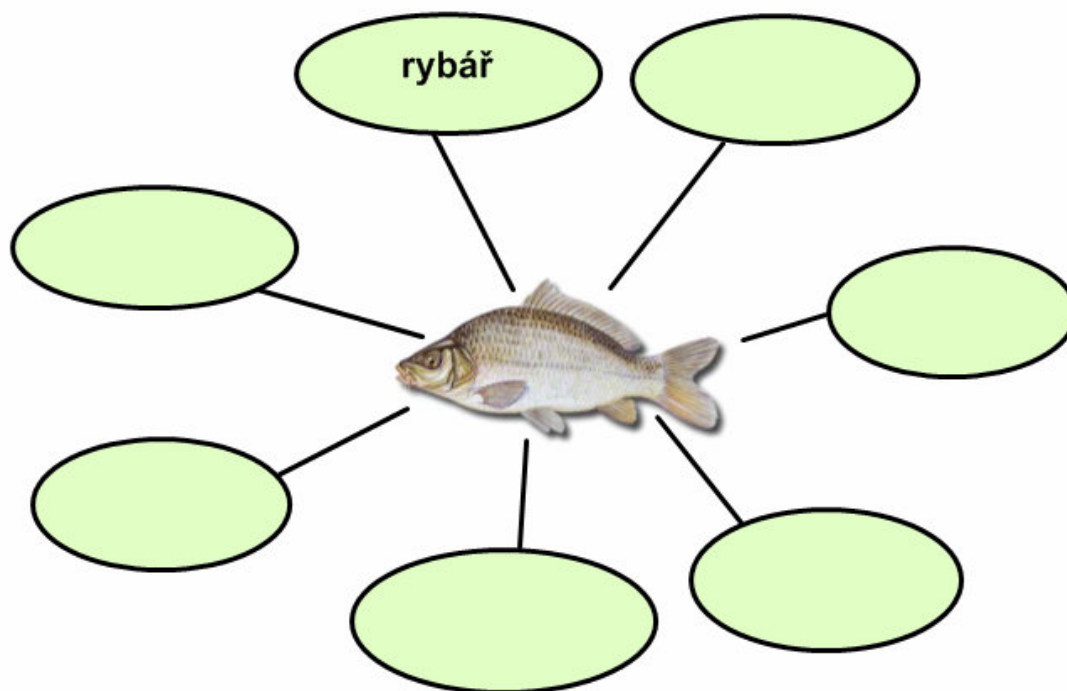

SLOVA PŘÍBUZNÁ

Bořek stavitel

Ke slovu ryba napiš slova příbuzná:

ZÁVĚR

Učivo o významu slov tvoří důležitou a významnou součást učiva českého jazyka na 1. stupni ZŠ. Setkáváme se s ním ve všech třech oblastech tohoto předmětu – jazykové výchově, komunikační a slohové výchově i literární výchově. Při výuce tohoto učiva by neměla být prioritou pouhá znalost jazykových pojmů, jako jsou synonyma, antonyma, slova příbuzná, slova významem nadřazená atd., ale především praktické využití a uplatnění znalostí tohoto učiva v běžné komunikaci, ve slohové výchově apod. Výuka by dále měla rozvíjet slovní zásobu žáků, jazykový cit, chápání významových vztahů, schopnost volby vhodných jazykových prostředků v komunikaci, schopnost žáků jasně formulovat své myšlenky a názory, schopnost umět se vhodně a přesně vyjadřovat. V neposlední řadě sem patří také předávání kulturního dědictví a lidové moudrosti v podobě různých rčení, pranostik atd.

V diplomové práci jsem se zabývala analýzou čtyř řad učebnic – Nová škola, SPN, Alter a Prodos. Sledovala jsem především rozvržení učiva v jednotlivých učebnicích, způsob prezentace učiva, jeho procvičování a také grafickou úpravu učebnic.

Největší rozdíly mezi zmíněnými učebnicemi jsem zaznamenala v rozvržení učiva. Rozvržení některého učiva z okruhu učiva o významu slov se liší i o dva ročníky - např. učivo o slovech jednoznačných a slovech mnohoznačných se probírá v učebnici Prodos již ve 3. ročníku, v učebnicích Nová škola a Alter ve 4. ročníku a v učebnici SPN až v 5. ročníku.

Učivo o významu slov je v učebnicích většinou prezentováno v ucelených kapitolách týkajících se významu slov, nikoliv izolovaně. Výjimkou jsou učebnice řady Alter pro 2. a 3. ročník. Např. slova s citovým zabarvením najdeme v učebnici Alter pro 2. ročník pod kapitolou Slabiky dě, tě, ně a slova nespisovná pod kapitolou Párové souhlásky na konci slov, a to proto, že ve zmíněných kapitolách jsou texty, v nichž se vyskytuje kromě probíraného učiva i dané učivo o významu slov. V učebnici Alter pro 3. ročník se setkáme s dvěma kapitolami z okruhu učiva o významu slov – Slova souznačná (str. 44) a Slova protikladná (str. 101). Tyto jazykové jevy jsou zde prezentovány samostatně, se značným časovým odstupem.

Prezentování nového učiva je ve všech čtyřech řadách učebnic srovnatelné. Důležité definice a vymezení pojmů jsou v učebnicích většinou přehledně barevně

odlišeny od ostatního textu. V řadách učebnic Prodos se často nejdříve pracuje se souvislým textem a teprve potom se na základě této práce s textem vyvozuje nové učivo. Práce se souvislými texty je pro dobré osvojení tohoto učiva nezbytná.

Srovnáme-li typy cvičení v jednotlivých učebnicích, nejpestřejší výběr cvičení najdeme v učebnicích Nová škola a Prodos. V učebnicích SPN a Alter působí všechna cvičení podobně a poněkud jednotvárně. Jedná se převážně o doplňovací cvičení. Naopak cvičení v učebnicích Nová škola působí zábavněji a jsou více aktivizační – najdeme zde různé rébusy, hádanky, křížovky, popletená přísloví a nejrůznější typy cvičení (vyhledávací, doplňovací, substituční, práce s chybou atd.). Typy cvičení v učebnicích Nová škola a Prodos se jeví pro žáky 1. stupně jako vhodnější a více motivační než cvičení z učebnic SPN a Alter.

Velmi pozitivně lze hodnotit podrobné opakování učiva o významu slov v učebnicích Prodos a SPN pro 5. ročník. Jedná se o celkové shrnutí probraného učiva o významu slov od 2. do 5. ročníku ZŠ. Všechny jazykové pojmy z oblasti učiva o významu slov jsou zde znovu vymezeny a ke každému jazykovému jevu jsou přiřazena vhodná cvičení pro zopakování učiva. V učebnici Alter pro 5. ročník se též setkáme s opakováním učiva o významu slov. Opakování je zde však méně podrobné než v učebnicích Prodos a SPN. Učebnice Nová škola pro 5. ročník neobsahuje jako jediná učebnice ze všech srovnávaných učebnic kromě učiva o slovech příbuzných žádné další učivo o významu slov.

Co se týká grafické úpravy učebnic a ilustrací v učebnicích, opět působí lépe řady učebnic Nová škola a Prodos, zvláště vezmeme-li v úvahu nízký věk žáků. Učebnice SPN a Alter jsou přehlceny textem, je tam málo obrázků a většinu cvičení tvoří text. Zcela zde chybí různá schémata, práce s obrázky, křížovky apod.

Pokud bych si měla zvolit učebnici pro výuku českého jazyka, určitě bych volila mezi řadou učebnic Nová škola a Prodos, protože jsou zaměřeny na motivaci a aktivizaci žáků mnohem více než učebnice SPN a Alter. Tyto dvě řady učebnic lze však obecně také hodnotit pozitivně.

Učebnice je základní učební pomůckou v jazykovém vyučování a její výběr by pedagog rozhodně neměl podcenit. Dobrý pedagog dokáže s učebnicí pracovat efektivně, navíc je schopen doplnit vhodně výuku i dalšími materiály (různými pracovními listy atd.), aktivitami a činnostmi (práce ve dvojici, ve skupině, práce se slovníkem, s interaktivní tabulí, práce s literárním textem, soutěže, didaktické hry aj.).

Hlavním cílem výzkumné části diplomové práce bylo zjištění úrovně znalosti učiva o významu slov u žáků 5. ročníků ZŠ. Výzkum prokázal, že žáci mají poměrně dobré znalosti tohoto učiva, a to zvláště znalosti týkající se konkrétních jazykových jevů (synonyma, antonyma, slova nadřazená, slova příbuzná atd.). Značné nedostatky se však objevily v oblasti frazeologie. Žáci měli také problémy s vyjadřováním. Často nebyli schopni vyjádřit jasně myšlenku, přestože v některých případech bylo zjevné, že chápali význam rčení správně. Formulace těchto žáků však byly zmatené a nepřesné.

Celková úspěšnost žáků v testu byla 57 %. Celkový výsledek však nepříznivě ovlivnily výsledky u cvičení zaměřených na frazeologii, kde se úspěšnost žáků pohybovala jen mezi 20 – 24 %. První část testu (cvičení 1 – 7) zvládali žáci výborně, jejich úspěšnost se pohybovala v průměru okolo 70 %. Rozdíly v celkové úspěšnosti žáků jednotlivých škol nebyly výrazné, větší rozdíly mezi jednotlivými školami se projevily pouze u některých cvičení, a to u cvičení 7 (slova souznačná), cvičení 9 a 10 (frazieologie).

Z provedené analýzy učebnic i výsledků výzkumu je zřejmé, že učivu o frazeologii není v učebnicích věnováno tolik pozornosti jako ostatnímu učivu o významu slov a že žáci toto učivo neovládají. Přitom se jedná o učivo, s kterým se dá při výuce velmi dobře pracovat. Příslloví mohou být využita ke společné diskuzi, v písemné podobě mohou být doprovázena vtipnými obrázky (doslovně – např. *házet všechny do jednoho pytle*), pranostiky můžeme využít např. v rámci mezipředmětových vztahů v prvouce (počasí) atd. Existuje také celá řada pěkných publikací zabývajících se tímto učivem, z kterých mohou učitelé čerpat inspiraci a získat tak zajímavé náměty na aktivity do výuky.

RESUMÉ

Ve své diplomové práci jsem se zaměřila na učivo o významu slov na 1. stupni ZŠ. Práce je rozdělena na část teoretickou a didaktickou. V teoretické části je vymezení daného učiva v RVP ZV a definování jazykových pojmů. V didaktické části jsou popsány didaktické postupy při výuce tohoto učiva. Následuje analýza čtyř řad učebnic českého jazyka pro 2. – 5. ročník ZŠ, výzkum a interpretace výsledků výzkumu. Součástí práce jsou také pracovní listy zaměřené na procvičení daného učiva.

SUMMARY

In the diploma thesis, I focused on the curriculum relating to words meaning taught in primary schools. The thesis consists of the theoretical and the didactic part. In the theoretical part, there is the determination of the curriculum in RVP ZV (i. e. Framework Education Programme for Basic Education) and the definition of linguistic terms. Methodological procedures of teaching this curriculum are described in the didactic part. The analysis reviews four series of Czech textbooks for the second to the fifth year of primary school, the research and its interpretation come after. Some worksheets aimed at practising the forementioned curriculum are also the part of the thesis.

Seznam použité literatury

MŮLHAUSEROVÁ H., JANÁČKOVÁ Z., PŘÍBORSKÁ O.: *Český jazyk 2, učebnice pro 2. ročník*. Brno: Nová škola, 1998. ISBN 80-85607-79-4

MŮLHAUSEROVÁ H., JANÁČKOVÁ Z., PŘÍBORSKÁ O., ZBOŘILOVÁ J.: *Český jazyk 3, učebnice pro 3. ročník*. Brno: Nová škola, 2007. ISBN 80-85607-38-7

MŮLHAUSEROVÁ H., JANÁČKOVÁ Z., PŘÍBORSKÁ O., ZBOŘILOVÁ J.: *Český jazyk 4, učebnice pro 4. ročník*. Brno: Nová škola, 2004. ISBN 80-85607-92-1

CHÝLOVÁ H., JANÁČKOVÁ Z., MINÁŘOVÁ E., ZBOŘILOVÁ J.: *Český jazyk 5, učebnice pro 5. ročník*. Brno: Nová škola, 2005. ISBN 80-85607-76-X

HOŠNOVÁ E., BURIÁNKOVÁ M., PIŠLOVÁ S., ŠMEJKALOVÁ M.: *Český jazyk pro základní školy 2*. Praha: SPN, 2006. ISBN 80-7235-329-2

HOŠNOVÁ E., BURIÁNKOVÁ M., ŠMEJKALOVÁ M., VAŇKOVÁ I.: *Český jazyk pro základní školy 3*. Praha: SPN, 2008, ISBN 978-80-7235-390-3

HOŠNOVÁ E., ŠMEJKALOVÁ M., VAŇKOVÁ I.: *Český jazyk pro základní školy 4*. Praha: SPN, 2009. ISBN 978-80-7235-423-8

HOŠNOVÁ E., ŠMEJKALOVÁ M., VAŇKOVÁ I., BURIÁNKOVÁ M.: *Český jazyk pro základní školy 5*. Praha: SPN, 2010. ISBN 978-80-7235-453-5

NOVÁKOVÁ Z., ŠVEJDOVÁ V.: *Český jazyk 2*. Praha: ALTER, 1994. ISBN 80-85775-03-4

DVORSKÝ L., LOVIS K.: *Český jazyk 3*. Praha: ALTER, 1995. ISBN 80-85775-29-8

ČECHURA R., DVOŘÁKOVÁ D.: *Český jazyk 4*. Praha: ALTER, 1996. ISBN 80-85775-47-6

HORÁČKOVÁ M., STAUDKOVÁ H., ŠTROBLOVÁ J.: *Český jazyk 5*. Praha: ALTER, 1996. ISBN 80-7245-023-9

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 2. ročník. 1. díl*. Olomouc: Prodos, 1997. ISBN 80-85806-73-8

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 2. ročník. 2. díl*. Olomouc: Prodos, 1997. ISBN 80-85806-74-6

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 3. ročník. 1. díl*. Olomouc: Prodos, 2006. ISBN 80-7230-163-2

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 3. ročník. 2. díl*. Olomouc: Prodos, 1997. ISBN 80-85806-84-3

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 4. ročník. 1. díl.* Olomouc: Prodos, 1997. ISBN 80-85806-92-4

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 4. ročník. 2. díl.* Olomouc: Prodos, 1997. ISBN 80-85806-93-2

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 5. ročník. 1. díl.* Olomouc: Prodos, 1999. ISBN 80-85806-60-6

MIKULENKOVÁ H. a kol.: *Český jazyk pro 5. ročník. 2. díl.* Olomouc: Prodos, 1999. ISBN 80-85806-61-4

MELICHAR J., STYBLÍK V. *Český jazyk: Přehled učiva základní školy.* Vydání čtrnácté, přepracované. Praha: FORTUNA, 2005. 280 s. ISBN80-7168-892-4

CVRČEK V: a kol. autorů, *Mluvnice současné češtiny 1/.* Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 353 s. ISBN 978-80-246-1743-5

BRABCOVÁ RADOSLAVA, *Didaktika českého jazyka pro 2.-4. ročník ZŠ.* Praha: Univerzita Karlova, 1982.

ČECHOVÁ M., STYBLÍK V., *Čeština a její vyučování. Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství.* Praha: SPN, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6

ZAORÁLEK JAROSLAV, *Lidová rčení. 2. upravené vydání.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963

KUKAL PETR, *Povídání a hry s českými příslovími. Pro děti od 6 do 10 let.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 120 s. ISBN 978-80-247-1820-0

MARÁKOVÁ IVA, *Pranostiky a hry na celý rok.* Praha: Portál, s.r.o., 2006. 131 s. ISBN 80-7367-164-6

STYBLÍK VLASTIMIL a kol., *Opakujeme si český jazyk I.* Praha: SPN, 1999. 136 s. ISBN 80-7235-059-5

Internetové zdroje

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2013-02-01 [cit. 2013-02-09]. Dostupné na: URL: < <http://www.msmt.cz/file/26995> >

Metodický portál RVP [online]. 2009-09-21 [cit. 2013-02-10]. Dostupné na URL: < <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/G/6707/manual-.html/> >

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. 2004-11-19 [cit. 2013-02-10]. Dostupné na URL: < <http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon> >

Výzkumný ústav pedagogický Praha [online]. [cit. 2013-02-10].
Dostupné na URL: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/03/Doporucene-ucebni-osnovy-predmetu-CJL-AJ-a-M-pro-zakladni-skolu.pdf> >